

The Interplay of Development and Globalization in the Middle East: A Comparative Study of Jordan and Kuwait(1990-2024)

Samaneh Movahedi * *Corresponding Author*, PhD student, Department of International Relations, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: s.movahedi@atu.ac.ir

Ali Adami Associate Professor, Department of International Relations, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. E-mail: aliadami2002@yahoo.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Development,
Globalization,
Middle East,
Jordan,
Kuwait.

Article history:

Received 2024-8-17

Received in revised form

2024-11-20

Accepted 2024-12-16

Published Online

2024-12-16

ABSTRACT

The Middle East, like other regions of the world, based on the characteristics arising from its history, tradition, value system, and of course its own political structures, is bound to face the reality of globalization as a process of interaction between micro and macro players in the global arena and in economic, social, and political dimensions. And it has been cultural. Especially since a significant part of the requirements of development and macro policies in the region have necessarily been intertwined and related to the issues and issues related to the reality of globalization. The result of the influence of various socio-political forces inside, the regulation of foreign policy, the diversification of economic capacities, and finally the management of security, political, economic and social consequences have been part of the headlines of the governments of the region facing the reality of globalization after 1990. Kuwait and Jordan, as two pioneer kingdoms in the region, faced the globalization process directly. Based on this, in this research, we are trying to answer the question, how has the mutual influence of development and globalization been in the two countries of Kuwait and Jordan? The authors of the article, rely on a comparative and comparative method and focus on the two governments of Kuwait and Jordan as a representative examples of two groups of oil-rich states lacking natural resources in the region under the liberal theoretical framework, as a proposal of the globalization phenomenon,

Cite this Article: Movahedi, S., & Adami, A. (2024). The Interplay of Development and Globalization in the Middle East: A Comparative Study of Jordan and Kuwait(1990-2024). *World Politics*, 13(3), 39-75. doi: 10.22124/wp.2024.27416.3344

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2024.27416.3344

1. Introduction

Like other regions of the world, the Middle East is inevitably confronted with the reality of globalization—a process of interaction between knowledge and the economy—based on its history, traditions, value systems, and political structures. Major global actors influence the economic, social, political, and cultural dimensions. A significant part of the region's development requirements and macro policies are inherently intertwined with globalization-related issues. The impact of various internal socio-political forces, the shaping of foreign policy, the diversification of economic capacities, and the management of security, political, financial, and social consequences have become central concerns for Middle Eastern governments, especially post-1990. Kuwait and Jordan have faced the process of globalization as the two leading monarchies in the region. Accordingly, the present study aims to answer how domestic and global requirements have affected globalization and development programs in these two countries. The authors employ a comparative research approach and focus on Kuwait and Jordan as examples of two groups of countries: oil-rich and resource-scarce states in the region. The study examines the domestic and global requirements affecting globalization and the development programs and follows the development trajectory and macro policies of these governments concerning globalization, under the framework of liberal theory as a proposition for the phenomenon of globalization.

2,3. Research Methodology

The authors of the article have relied on a comparative method, applying the theoretical framework of neoliberalism to test the hypothesis that the process of globalization and its entry into the Middle East has led Kuwait and Jordan—despite their minimal democratic governance structures—on particular paths of development.

4. Theoretical Framework

Based on this, first the various theories of globalization are discussed, particularly the perspectives of liberalism, globalization, and development, and how they interrelate.

5. Conclusion

Economic inequality and uneven distribution of the benefits of globalization can, in some cases, lead to social unrest and political instability. The advantages of globalization, particularly in the digital sphere, may exacerbate the digital divide, where people lack access to technology and information due to unequal distribution. The clash between traditional values and liberal and global ideas often leads to social tensions and conflicts in traditional and local societies. Governments may also face

the challenge of managing the complex impacts of globalization, including the increase in global interdependence, external pressures, and geopolitical tensions. As a result, they may become vulnerable and face national security concerns. Understanding these challenges is crucial for achieving sustainable and inclusive development, especially in a region like the Middle East, which has a rich historical legacy, cultural diversity, and long-standing traditions. A balanced approach is needed to harness the benefits of globalization while mitigating its negative consequences through effective policies, international cooperation, and inclusive social action.

In the case of Kuwait, a traditionally oil-dependent economy, globalization has triggered a shift toward economic diversification. Efforts to attract foreign investment and engage in international trade have been significant, and the country's political-administrative structure, characterized by a constitutional monarchy and parliamentary system, plays a decisive role in shaping development policies. Jordan faces the challenges of limited natural resources and has actively embraced globalization to spur economic growth. The country has sought to develop sectors like technology and tourism by leveraging international aid, loans, and partnerships. The country's political stability and engagement with the global community have enhanced its appeal to foreign investors.

In both cases, development financing has involved a combination of domestic resources, international aid, and foreign investment. The political-administrative structures in Kuwait and Jordan have influenced decision-making and policy implementation. The level of international engagement and collaboration with foreign companies remains a critical aspect of the globalization-development nexus. Both Kuwait and Jordan actively pursue participation on the global stage, engaging in international forums and strengthening ties with foreign institutions to promote economic cooperation.

Kuwait has traditionally focused on oil and gas as the main drivers of its economy. However, in recent years, there has been an increasing emphasis on economic diversification and reducing dependence on hydrocarbons. This shift has led to initiatives aimed at promoting foreign investment and developing non-oil sectors such as finance, real estate, and tourism. Jordan, on the other hand, has faced more challenges in pursuing economic diversification due to its limited natural resources. Nonetheless, it has actively pursued free trade agreements and promoted sectors such as information technology, tourism, and renewable energy. The Jordanian government has continuously sought foreign investment to bolster economic growth.

It is also important to note that Kuwait, as an oil-rich country, has historically relied on oil revenues to finance its development projects. However, recognizing the need for diversification, Kuwait has implemented public-private partnerships and attracted foreign investments to fund various projects. Jordan, on the other hand, has

relied on international aid, loans, and grants from organizations such as the World Bank and the International Monetary Fund (IMF) to support its development projects. It has also undertaken economic reforms to attract foreign direct investment.

The political structures of both countries have also influenced their development and globalization. Kuwait is a constitutional monarchy with a parliamentary system. Its political landscape is shaped by the participation of the Emir and the elected National Assembly. The governmental structure plays a crucial role in policy-making and implementation. Jordan is also a constitutional monarchy, but the King holds significant executive power, while the Parliament has limited legislative authority. Overall, Jordan's political stability is considered favorable for attracting foreign investment. Kuwait actively participates in international forums and organizations and engages in diplomatic efforts and partnerships to promote economic cooperation, foreign investment, and global trade. Jordan also has a history of active engagement with the international community. Its strategic location and stability make it an attractive destination for foreign investment. Additionally, Jordan has participated in regional initiatives to strengthen economic ties.

Kuwait has established various avenues for engaging with foreign companies, including investment promotion agencies and economic development boards. The government has taken steps to streamline regulatory processes to attract foreign businesses. Jordan similarly engages with foreign companies through investment promotion agencies and business-friendly trade policies. The government aims to create a favorable environment for foreign investment by offering incentives and supporting businesses.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳
شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

تأثیر متقابل توسعه و جهانی‌شدن در خاورمیانه: بررسی تطبیقی اردن و کویت (۱۹۹۰-۲۰۲۴)

سمانه موحدی* نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

ایمانامه: s.movahedi@atu.ac.ir

علی آدمی دانشیار روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. ایمانامه: aliadami2002@yahoo.com

چکیده	درباره مقاله
<p>خاورمیانه مانند سایر مناطق جهان براساس ویژگی‌های برآمده از تاریخ، سنت، نظام ارزشی و البته ساختارهای سیاسی خاص خود ناگزیر به مواجهه با واقعیت جهانی‌شدن به مثابه یک فرایند تعامل میان بازیگران خرد و کلان در عرصه جهانی و در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بوده است. کویت و اردن به‌عنوان دو پادشاهی از پیشگامان منطقه در مواجهه عینی با فرایند جهانی‌شدن بودند. بر این اساس، در پژوهش حاضر درصدد هستیم تا به این پرسش پاسخ دهیم که الزامات داخلی و جهانی مؤثر بر جهانی‌شدن و برنامه‌های توسعه در دو کشور کویت و اردن چگونه بوده است؟ نویسندگان مقاله با اتکا به روشی تطبیقی و با تمرکز بر دو دولت کویت و اردن به عنوان نمونه معرف دو گروه از دولت‌های نفتی و فاقد منابع طبیعی در منطقه ذیل چارچوب نظری لیبرال به عنوان برنهاد پدیده جهانی‌شدن به بررسی الزامات داخلی و جهانی مؤثر بر جهانی‌شدن و برنامه‌های توسعه و پیگیری مسیر توسعه و سیاست‌گذاری کلان در دولت‌های مذکور در ارتباط و نسبت با جهانی‌شدن پرداختند. نویسندگان مقاله با اتکا به روشی تطبیقی و با استفاده از چارچوب نظری نئولیبرالیسم این فرضیه را به آزمون گذاشته‌اند که روند جهانی‌شدن و ورود آن به منطقه خاورمیانه موجب شده است که دو دولت کویت و اردن به‌دلیل برخورداری از حداقل‌ترین نهادهای حاکمیتی دموکراتیک مسیری از توسعه را بپیمایند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>کلیدواژه‌ها: توسعه، جهانی‌شدن، خاورمیانه، لیبرالیسم، اردن.</p> <p>تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۶/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۹/۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۲۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۹/۲۶</p>

استناد به این مقاله: موحدی، سمانه & آدمی، علی. (۱۴۰۳). تأثیر متقابل توسعه و جهانی‌شدن در خاورمیانه: بررسی تطبیقی اردن و کویت

doi: 10.22124/wp.2024.27416.3344 ۷۵-۳۹، ۱۳(۳). *سیاست جهانی*. (۲۰۲۴-۱۹۹۰)

© نویسنده(گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

طی سال‌های بعد از دهه ۱۹۹۰، خاورمیانه مانند سایر مناطق جهان با برنامه‌های توسعه در چارچوب موضوع جهانی شدن و آثار و پیامدهای مثبت و منفی آن مواجه بوده است. پیوستگی ارتباطی و الزامات داخلی و جهانی مؤثر بر جهانی شدن و برنامه‌های توسعه فرهنگ‌ها و اقتصادهای جهانی و مجال بهره‌گیری از خدمات، فناوری و سرمایه‌گذاری خارجی به‌ویژه از دهه ۹۰ میلادی یکی از موضوعات چالش‌برانگیز اغلب نظام‌های سیاسی در خاورمیانه بوده است. تغییرات اقتصادی و اجتماعی از یک سو و منازعات ژئوپلیتیک، به‌ویژه هژمونی ایالات متحده، اقتصادهای نفتی و دغدغه امنیت ملی، به فرایند جهانی شدن در این منطقه شکل خاصی بخشیده است. برخی بازیگران به فرایند مذکور به چشم فرصتی برای رشد و توسعه اقتصادی نگاه کرده و در پی مزیت رقابتی در اقتصاد و کسب‌وکارها بوده‌اند؛ و بالعکس گروهی دیگر آن را از زاویه اثرات پیچیده و دارای بار سیاسی و امنیتی نگریسته و در قیاس هزینه‌ها و منافع نسبی، بخش هزینه‌های جهانی شدن را سنگین‌تر دیده‌اند. با این حال علیرغم همراهی یا ضدیت ناظران و تصمیم‌گیران، جهانی شدن به‌عنوان یک واقعیت هیچ یک از نظام‌های سیاسی و جوامع منطقه را از تأثیر خود فارغ نگذاشته و به تحولات اساسی و عمیق در تمام منطقه دامن زده است.

در این پژوهش به‌دلیل اتکای منظر (نو) لیبرالیستی بر مقومات و ارکان جهانی شدن و توسعه از جمله تأکید بر بازارهای آزاد و کاهش مداخله دولت ملی به مطالعه مقایسه‌ای بین برنامه‌ها و سیاست‌های کلان دو دولت اردن و کویت در دهه‌های اخیر به‌عنوان نمونه‌هایی از اقتصادهای غیرنفتی و نفتی با هدف تحلیل و ارزیابی مسیر سیاست‌گذاری آنها در انطباق با معیارهای اقتصاد لیبرال با هدف توسعه و در چارچوب جهانی شدن خواهیم پرداخت. اردن، به‌عنوان یک اقتصاد غیرنفتی، از منظر اتخاذ استراتژی‌های تنوع اقتصادی، گشایش بازارها به سمت جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تشویق کارآفرینی در بخش‌هایی مانند فناوری و خدمات و انعقاد توافقنامه‌های تجاری برای تسهیل تجارت بین‌المللی، بهبود دسترسی به بازار و تحریک رشد اقتصادی مورد مطالعه قرار گرفته است و از دیگر سو کویت، با اقتصادی به شدت متکی به نفت و همزمان تلاش‌های دولت برای تنوع اقتصادی، کاهش اتکا به نفت و جذب سرمایه‌گذاری خارجی از جمله تأسیس صندوق دارایی مستقل در کویت بر اساس مدیریت کارآمد منابع و سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی در سطح جهانی در معرض بررسی و مطالعه گذاشته شده است. به بیان دیگر مقاله حاضر ضمن بررسی این فرضیه که راهبردهای

سیاست‌گذاری کلان در دولت‌ها در واکنش به جهانی‌شدن بر اساس منابع ملی و فرصت‌ها و هزینه‌های منطقه‌ای متفاوت است؛ به پرسش‌های ذیل پاسخ خواهد داد:

▪ دولت‌های کویت و اردن چگونه برنامه‌های توسعه خود را در واکنش به چالش‌ها و فرصت‌های ناشی از جهانی‌شدن تطبیق داده و ارکان راهبرد اقتصادی دو دولت در مسیر جهانی‌شدن و انطباق رشد و توسعه اقتصادی با مسیر یادشده چیست؟

▪ ملاحظات سیاسی و امنیتی داخلی و خارجی چگونه بر مسیر راهبردی کویت و اردن در نسبت با جهانی‌شدن تأثیر گذاشته و الگوهای متفاوت برنامه‌های توسعه کویت و اردن با توجه به چشم‌اندازهای متمایز از جهانی‌شدن چگونه صورت‌بندی شده است؟

▪ جهانی‌شدن از چه طریقی بر چشم‌انداز توسعه اجتماعی-اقتصادی و سیاسی کویت و اردن تأثیر گذاشته و دولت‌های مذکور چگونه هزینه‌ها و منافع مرتبط با جهانی‌سازی را مدیریت کرده و پیامدهای حاصل از آن برای هر دولت چه بوده است؟

جهانی‌شدن به‌عنوان متغیر مستقل عبارت است از فرایند فشرده‌گی زمان و فضا که به واسطه آن مردم دنیا کم و بیش و به‌صورت آگاهانه در جامعه جهانی واحد ادغام می‌شوند. به بیان دیگر جهانی‌شدن معطوف به فرایندی است که در جریان آن فرد و جامعه در گستره‌ای جهانی به هم پیوند می‌خورند.

در جریان توسعه در کشورهای اردن و کویت که به‌عنوان متغیر وابسته مورد بررسی قرار می‌گیرد در واقع به‌عنوان دو کشور رانتی در نظر گرفته می‌شوند که در جریان فرایند جهانی‌شدن چطور سعی دارند تا از اقتصاد رانتی فاصله گرفته و براساس مؤلفه‌های توسعه در این مسیر قرار گیرند.

با توجه به فرایند دولت-ملت‌سازی به‌عنوان نخستین گام توسعه در خاورمیانه تنها دولت‌های برخوردار از هویت و همبستگی ملی و بهره‌مند از روابط قوی دولت و جوامع تا دهه ۱۹۸۰، بوده‌اند تا با بهره‌گیری از فرصت‌های ایجاد شده در فرایند جهانی‌شدن مسیر پیشرفت خویش را هموار ساخته و توسعه یابند.

بر همین اساس ابتدا، به‌طور کلی به نظریات مختلف پیرامون جهانی‌شدن و مشخصاً منظر لیبرالیسم، جهانی‌شدن و توسعه و چگونگی ارتباط آنها با یکدیگر خواهیم پرداخت. سپس، شرایط سیاسی، فرهنگی و تاریخی حاکم بر خاورمیانه را بررسی می‌کنیم تا زمینه لازم برای تحلیل مقایسه‌ای دو نمونه موردی از کشورهای منطقه، شامل اردن و کویت فراهم شود و به تشریح وضعیت دو کشور، به‌عنوان نمونه‌هایی از دولت‌های نفتی (کویت) و غیر نفتی (اردن) در خاورمیانه می‌پردازیم. در این بخش،

چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی هر دو کشور در مسیر توسعه و جهانی‌شدن به موقع بررسی گذاشته خواهد شد. در نهایت، برنامه‌های توسعه‌ای که هر یک از دولت‌های اردن و کویت در راستای جهانی‌شدن به اجرا گذاشته‌اند مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته؛ تا از این منظر تصویری حتی‌المقدور روشن از رابطه میان جهانی‌شدن و توسعه در دو نمونه از کشورهای منطقه، با در نظر گرفتن الزامات و مقتضیات ویژه جنوب غربی آسیا، به دست داده شود. بر این اساس، نویسندگان مقاله با اتکا به روشی تطبیقی و با استفاده از چارچوب نظری نئولیبرالیسم این فرضیه را به آزمون گذاشته‌اند که روند جهانی‌شدن و ورود آن به منطقه خاورمیانه موجب شده است که دو دولت کویت و اردن به دلیل برخورداری از حداقل‌ترین نهادهای حاکمیتی دموکراتیک مسیری از توسعه را پیمایند.

پیشینه پژوهش

مروه ع. الشریف در سال ۲۰۱۶ در مقاله‌ای با عنوان تأثیر جهانی‌شدن بر شرایط اقتصادی: شواهد تجربی از منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا بیان می‌کند که جهانی‌شدن تأثیر منفی قوی بر شرایط اقتصادی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا غیر از کشورهای عضو شورای همکاری خلیج‌فارس دارد، اما تأثیری بر کشورهای عضو شورای همکاری خلیج‌فارس ندارد. یافته‌های کلیدی این مقاله نشان می‌دهد جهانی‌شدن تأثیر منفی شدیدی بر شرایط اقتصادی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا دارد، اما تأثیری بر کشورهای شورای همکاری خلیج‌فارس ندارد. برخی از کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا که اصلاحات را دنبال کرده‌اند، نرخ‌های رشد سریعی را تجربه کرده‌اند، اما به دلیل بی‌ثباتی و ناآرامی‌های سیاسی همچنان عقب‌مانده‌اند.

سی هنری (۲۰۰۱) در مقاله جهانی‌شدن و سیاست توسعه در خاورمیانه مقاله به واکنش کشورهای خاورمیانه به چالش‌های جهانی‌شدن و رشد اسلام سیاسی می‌پردازد. همچنین بررسی می‌کند که چگونه دسته‌های مختلف کشورها (سلطنت‌ها، دموکراسی‌های مشروط، دیکتاتوری‌های نظامی) در این مدت عملکرد داشته‌اند.

یافته‌های اصلی در این مقاله نشان می‌دهد سلطنت‌ها (اردن، مراکش، شورای همکاری خلیج‌فارس) و دموکراسی‌های مشروط (اسرائیل، ترکیه، لبنان) از نظر اقتصادی در دهه گذشته بهتر از دیکتاتوری‌های نظامی یا «زورگوها» (مصر، تونس، ایران) و «دولت‌های سنگر» (الجزایر، عراق، لیبی، سودان، سوریه، یمن) عمل کرده‌اند.

توبی داج، ر. هیگوت (۲۰۰۲) در کتاب جهانی شدن و خاورمیانه: اسلام، اقتصاد، جامعه و سیاست به بررسی تأثیرات سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جهانی شدن بر خاورمیانه می‌پردازد. این کتاب بررسی می‌کند که چگونه جهانی شدن پویایی‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی در خاورمیانه، از جمله کشورهای خلیج فارس و منطقه وسیع‌تر را تحت تأثیر قرار داده و تغییر داده است. یافته‌های اصلی در این مطالعه بررسی می‌کند که جهانی شدن چگونه چشم‌انداز سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خاورمیانه را، به ویژه در کشورهای منطقه خلیج فارس، تغییر داده است و به این موضوع می‌پردازد که چگونه جهانی شدن بر رابطه بین دولت‌های خاورمیانه و قدرت‌های خارجی/استعماری سابق تأثیر گذاشته است. این مطالعه دیدگاه‌های متخصصان را در مورد تغییرات پویا که جهانی شدن در منطقه خاورمیانه ایجاد کرده است، گرد هم می‌آورد.

سی هنری (۲۰۰۳) در مقاله برخورد جهانی شدن‌ها در خاورمیانه جهانی شدن در خاورمیانه هم شامل برداشتن موانع و هم احتمال تغییر رژیم است که می‌تواند تأثیرات مثبت و منفی داشته باشد. این مقاله بیان می‌کند که جهانی شدن هم تأثیرات مثبت و هم منفی در خاورمیانه داشته است؛ به این صورت که باعث تسهیل حرکت سرمایه، کالاها و نیروی کار شده اما همچنین زمینه‌ساز رشد شبکه‌های تروریستی و کارتل‌های مواد مخدر شده است. این منطقه ممکن است به کانون نیروهایی تبدیل شود که گرایش‌های جهانی شدن دولت‌ها را معکوس می‌کنند. یافته‌های اصلی این مقاله بیان می‌دارد که جهانی شدن هم پیامدهای مثبت و هم منفی در خاورمیانه داشته است، از جمله تسهیل شبکه‌های فراملی و همچنین سازمان‌های تروریستی و جنایی بین‌المللی. در این مقاله جهانی شدن در خاورمیانه نه تنها شامل تغییرات اقتصادی، بلکه شامل تغییرات سیاسی بالقوه به شکل "تغییر رژیم" است که می‌تواند از طریق روش‌های مختلفی صورت گیرد.

م. مصطفی (۲۰۱۰) در مقاله گردشگری و جهانی شدن در جهان عرب به بررسی رابطه بین جهانی شدن و گردشگری در کشورهای عربی پرداخته و نشان می‌دهد که منافع اقتصادی گردشگری که تحت تأثیر جهانی شدن حمایت شده، در مرکز توجه قرار گرفته، در حالی که توجه کمتری به تأثیرات زیست‌محیطی و اجتماعی-فرهنگی داده شده است. یافته‌های اصلی مقاله نشان می‌دهد کشورهای عربی عمدتاً بر منافع اقتصادی گردشگری که از جهانی شدن پشتیبانی شده است، تمرکز کرده‌اند و به تأثیرات زیست‌محیطی و اجتماعی-فرهنگی توجه کمتری داشته‌اند. سرعت بالای توسعه و سطح پایین زندگی برای جمعیت محلی

باعث کم‌توجهی به تأثیرات زیست‌محیطی و اجتماعی-فرهنگی شده است. نیاز است که کشورهای عربی برنامه‌ریزی و توسعه پایدارتر برای صنعت گردشگری خود را دنبال کنند.

چارچوب نظری: لیبرالیسم، جهانی‌شدن و توسعه

سازوکار جهانی‌شدن افزایش و تسریع تبادل کالا، خدمات، اطلاعات، فناوری، سرمایه و افراد انسانی در فراسوی مرزهای ملی، عبور از موانع سنتی و محلی و ایجاد جهانی به هم پیوسته‌تر و وابسته‌تر است. افزایش تجارت فرامرزی، سرمایه‌گذاری و تسریع جریان‌های مالی با توسعه بازار جهانی، و تولید و عرضه طیف وسیع‌تری از محصولات و خدمات پیوند دارد (Friedman & Friedman, 2013: 244-257). طی فرایند جهانی‌شدن جریان‌های فرهنگی، ایده‌ها و ارزش‌ها به فراسوی مرزها تسری یافته و همین موضوع ناگزیر به تنوع فرهنگی و حساسیت نسبت به مسائل جهانی و در آمیختگی عناصر مختلف فرهنگی منتهی می‌گردد (Stetter, 2012: 1-17). انتشار سریع فناوری و همپای آن اطلاعات به اهمیت روزافزون نوآوری فناورانه، ارتباطات و ظهور اقتصاد دانش جهانی می‌انجامد (Fandy, 2000: 378-394). همچنین، تداخل بازارها به افزایش تحرک جمعیتی برای کار، تحصیل و سبک زندگی و نتیجتاً تنوع یا تضاد فرهنگی، تغییرات بازار کار، نفوذ و اهمیت فزاینده نهادهای جهانی و افزایش وابستگی و رقابت بین دولتها و جوامع و مالا تحول در ساختارهای حکمرانی جهانی، معاهدات بین‌المللی، و پیدایش چالش‌های مشترک جهانی خواهد شد (Keohane & Nye, 2003: 193-218). براین اساس، این تحولات سریع نمی‌تواند از تأثیرات زیست‌محیطی، اهمیت منابع حیاتی و پیدایش چالش‌های اقلیمی، زیستی و طرح موضوع توسعه پایدار برکنار بماند (Spiess, 2008: 244-252). درحقیقت، رقابت اقتصادی می‌تواند بالقوه به نابرابری‌های اقتصادی و پیامد آن مسائل اجتماعی نظیر توزیع نابرابر مزایا، تضاد طبقاتی و در حالت‌های شدیدتر ناآرامی سیاسی-اجتماعی و در مقابل ضرورت و لزوم توسعه فراگیر بیانجامد (Metcalfe et al., 2011: 1-58). اقتصادها از طریق تجارت، سرمایه‌گذاری و روابط مالی به تشکیل زنجیره‌های تامین جهانی، شرکت‌های چندملیتی و بازارهای مالی به هم پیوسته دامن زده و پیوستگی دیجیتال و ظهور «اقتصاد جهانی اطلاعات» را نوید می‌دهند (Zekos & Zekos, 2021: 13-66).

چنانکه اشاره شد اگرچه مناظر مختلف فکری در این مصادیق جهانی‌شدن کمتر اختلاف نظر دارند اما در ارزیابی آن همسو نیستند. به عنوان مثال نظریه نوسازی به عنوان دیرپاترین منظر موافق اقتصاد

جهانی و توسعه محوری بر پیشرفت خطی و تاریخی جوامع سنتی به مدرن از طریق توسعه اقتصادی تأکید کرده و در خاورمیانه، تضاد میان غرب‌گرایان و باورمندان به اولویت زمینه‌های منحصراً به فرد تاریخی، فرهنگی و سیاسی را برانگیخته است (Lieber & Weisberg, 2002: 273-296). نظریه وابستگی در مقابل به‌عنوان رویکردی انتقادی معتقد است که توسعه‌نیافتگی نه یک روند طبیعی، بلکه نتیجه استثمار کشورهای توسعه‌یافته است. روابط نابرابر قدرت از دیرباز سطوح مختلف توسعه را رقم زده و امروز نیز در نظام اقتصادی جهانی ملازم‌نابرابری در توسعه خواهد بود. مطابق این نظر، در خاورمیانه وابستگی منطقه به خام‌فروشی و اقتصادهای تک‌محصولی و صادرات نفت و در نهایت تأثیر عوامل خارجی مانع از بهره‌مندی از توسعه همه‌جانبه خواهد بود و غالباً این موضوع پدیدآورنده تضاد، ناامنی و نتایج ناخواسته توسعه در این منطقه بوده است (Oumar & Sama, 2015: 117).

نظریه سیستم‌های جهانی که عمدتاً با نام *ایمانوئل والرشتاین* پیوند خورده نیز دولت‌های غیر مرکز را بر اساس نقش اقتصادی به دو دسته اصلی، نیمه پیرامونی و پیرامونی تقسیم کرده و توزیع نابرابر ثروت در سیستم جهانی از جمله در خاورمیانه را رقم‌زننده اصلی پویایی‌های اقتصادی و سیاسی منطقه می‌داند. درحقیقت، از منظر والرشتاین، سیستم اقتصادی جهانی روابط اجتماعی، شیوه کار، و نتایج توسعه را شکل می‌دهد و ادغام اقتصادی منطقه، مهاجرت نیروی کار و نقش آن در شبکه‌های تجاری جهانی موقعیت آن را در مقیاس جهانی روشن می‌کند (Morales Ruvalcaba, 2020: 20-49). نظریه‌های غیراقتصادی‌تر مطالعه جهانی شدن نظیر «امپریالیسم فرهنگی» و «پساتوسعه‌گرایی» نیز بر تسلط رسانه‌های جهانی بر فرهنگ‌های محلی و شکل‌پذیری هنجارهای فرهنگی جهانی بر اساس قدرت و تمرکز اقتصادی و تأثیرات بالقوه بر هویت‌های فرهنگی و نقد رویکردهای توسعه سنتی و در مقابل ترجیح جایگزین‌های محلی و زمینه‌مندتر تأکید می‌کنند (van der Merwe et al., 2019: 35-54).

چنانکه پیشتر نیز ذکر شد، جهانی‌شدن در معنای کلی فرایندی ناظر به افزایش پیوستگی و وابستگی متقابل جوامع و دولت‌ها از طریق تسریع و افزایش تبادل کالا، خدمات، اطلاعات و ایده‌هاست و ناگزیر با فناوری، ارتباطات و تجارت بین‌الملل در ساختار اقتصادی جهانی یکپارچه‌تر مرتبط است. در واقع، جهانی‌شدن با گشایش هرچه بیشتر بازارها، تشویق آزادسازی و سرمایه‌گذاری‌های فراملی با هدف دستیابی به رشد اقتصادی از طریق مشارکت در اقتصاد جهانی پیوند مستقیم دارد. خاورمیانه از جمله مناطقی است که به دلیل موقعیت جغرافیایی راهبردی، منابع طبیعی غنی و بازارهای نوظهور، برای

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مزیت‌های نسبی قابل توجهی دارد. جذب سرمایه خارجی به نوبه خود بر پیشبرد برنامه‌های توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی و تقویت نوآوری مؤثر خواهد بود (Kotz, 2002). انتقال فناوری به‌ویژه در بخش‌هایی مانند مخابرات، فناوری اطلاعات و تولیدات صنعتی اثربخشی برنامه‌های توسعه را افزایش می‌دهد. بسط تعاملات جهانی و کاربست فناوری نمی‌تواند از تبادل فرهنگی، تغییر در سبک و سیاق محلی زندگی و تحول در نظام ارزشی و هویت‌ها برکنار بماند. جهانی‌شدن همچنین تأثیری عمیق بر ساختارها و پویایی‌های سیاسی خواهد گذاشت و حکومت، نهادهای سیاسی و روابط بین‌المللی دولت‌ها را دستخوش تحول بنیادین خواهد کرد (Oumar & Sama, 2015: 117).

توصیف درباره جهانی‌شدن از این رو حائز اهمیت است که با اصول و مبانی (نولیبرالیسم پیوندی تنگاتنگ دارد. نهادگرایی نولیبرال که ریشه در اصول اقتصادی لیبرال دارد، بر تأثیر مثبت جهانی‌شدن اقتصاد و وابستگی متقابل بر توسعه استوار است و مهمترین رکن آن را همسویی و تناسب بازارهای آزاد، تجارت آزاد و نهادهای بین‌المللی با رشد اقتصادی، کارایی و توسعه تشکیل می‌دهد. نهادگرایی نولیبرال گسترش بازارهای آزاد را باعث افزایش رقابت جهانی دانسته و معتقد است حذف موانع تجارت باعث افزایش کارایی، نوآوری و رشد اقتصادی می‌شود. نقش نهادهای بین‌المللی ازین رو اهمیت می‌یابد که در شکل‌دهی و حفظ یک نظام اقتصادی- ارزشی جهانی مبتنی بر قوانین مؤثر بوده و به عنوان تسهیل‌گر همکاری و کاهش تعارضات دیده می‌شوند (Kotz, 2002: 64-79). براین اساس، نولیبرالیسم، بر ترویج بازارهای آزاد، مداخله محدود دولت و ایده ارتباط مستقیم آزادسازی اقتصادی و جهانی‌شدن با رشد اقتصادی متمرکز است. کاهش مداخله دولتها در اقتصاد، تقویت رقابت و تشویق شرکت‌های خصوصی به‌عنوان محرک‌های توسعه اقتصادی ارکان این منظر فکری است.

در خاورمیانه نیز با قدری شباهت و تفاوت با سایر مناطق جهان، جهانی‌شدن ذیل آزادسازی ساختارهای اقتصادی، خصوصی‌سازی و نقش محوری دولت در تحکیم بسترهای توسعه تجلی می‌یابد. آزادسازی اقتصادی، کاهش موانع تجاری، تشویق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ترویج اصلاحات بازار محور با هدف افزایش کارایی، جذب سرمایه و ادغام اقتصادهای منطقه در بازار جهانی بخشی از سرفصل‌های اصلی جهانی‌شدن در منطقه بوده است (Kotz, 2002: 64-79). خصوصاً با توجه به وزن دولت و حوزه عمومی در خاورمیانه، یکی از دغدغه‌های اصلی دولت‌ها در منطقه نحوه اجرای برنامه‌های خصوصی‌سازی، فروش سهام دارایی‌های عمومی به‌ویژه در بخش‌های زیرساختی نظیر

مخابرات، آب، انرژی و حمل‌ونقل بوده است. روندی که بعضا با رکن دیگر لیبرالیسم یعنی به حداقل رساندن دخالت دولت در امور اقتصادی در منافات قرار گرفته است و باز به همین دلیل کاهش موانع بوروکراتیک، ساده‌سازی چارچوب‌های نظارتی و ایجاد محیطی مناسب برای کسب‌وکار، کارآفرینی و رشد بخش خصوصی یکی دیگر از اهداف اصلی دولت‌ها صرف نظر از میزان موفقیت بوده است. مدیریت مالی عمومی، کنترل تورم و جذب سرمایه‌گذاری بین‌المللی و از همه مهم‌تر نوع تعاملات با نهادهای مالی بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی و نحوه اجرای برنامه‌های تعدیل ساختاری برای امکان بهره‌مندی از تسهیلات مشاوره‌ای و مالی این نهادها همواره در منطقه مسأله‌ای اساسی در ساحت سیاست‌گذاری کلان محسوب بوده است (Heller & Schiller, 1989: 757-767).

باید به این موضوع توجه کرد که وابستگی متقابل اقتصادی، از نظر نهادگرایی نئولیبرال، یک نیروی تثبیت‌کننده بین‌المللی است به این صورت که بازیگرانی که در تجارت و مبادلات بین‌المللی مشارکت می‌کنند، با درهم تنیده شدن منافع اقتصادی، تعارضات و تنازعات کمتری خواهند داشت. به طور کلی پارادایم لیبرال بر نقش مثبت جهانی شدن در ارتقای ارزش‌های لیبرال و توسعه انسانی تأکید ویژه دارد. شاخص توسعه انسانی شامل سه عنصر فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است که هر کدام از این عناصر بر یکدیگر تأثیرگذار هستند و یا یکدیگر را تقویت می‌کنند و این امر از طریق داشتن اقتصاد پویا و منابع کافی و تربیت نیروی انسانی محقق می‌شود (باسوری، مومنی، ۱۳۲: ۱۴۰۰). آزادسازی لیبرال یک مفهوم صرفا اقتصادی نیست؛ جهانی شدن و آزادسازی ابعاد وسیع اجتماعی - سیاسی دارد و در اصل اقتصادهای باز بنا به مبانی لیبرالیسم به گسترش ارزش‌های دموکراتیک و آزادی‌های سیاسی کمک می‌کنند. همچنین وابستگی متقابل اقتصادی متضمن توسعه انسانی است و انتظار می‌رود افزایش مبادلات و یکپارچگی‌های اقتصادی منجر به انتشار ارزش‌های بشری، استانداردهای زندگی بالاتر، بهبود آموزش و مراقبتهای بهداشتی شود. قرار گرفتن در معرض فرهنگ‌ها و ایده‌های مختلف باعث افزایش درک متقابل، مدارا و توسعه اجتماعی خواهد شد. بر همین اساس، نگاه مثبت به جهانی شدن باید پایداری زیست محیطی را نیز در نظر بگیرد (Rana, 2015).

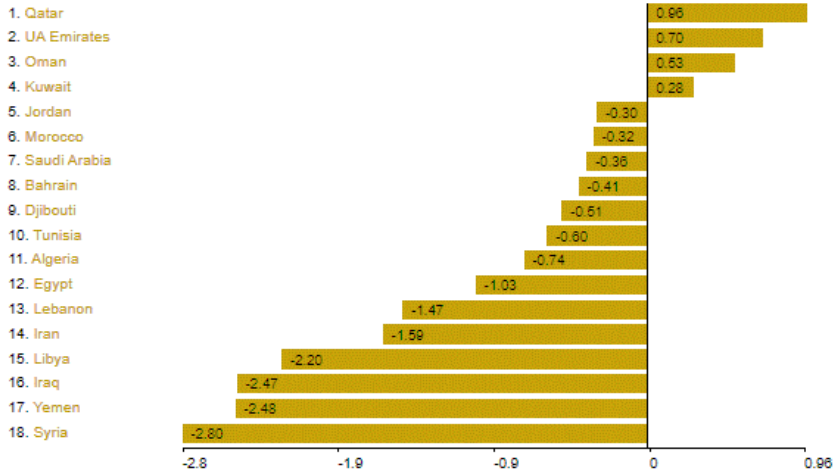
به همین دلیل برای سنجش تأثیرات جهانی شدن بر روند توسعه در دولتهای مختلف میبایست توفیق یا عدم موفقیت سیاست‌گذاری‌ها را با مفاهیم و معیارهای (نو)لیبرالیسم که به اختصار به آنها اشاره شد، در این پژوهش نیز سعی خواهد شد برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های توسعه در دو دولت کویت و اردن در نسبت آنها با مؤلفه‌های اقتصاد آزاد و فرایند جهانی شدن به محک بررسی و سنجش گذاشته شود.

شرایط سیاسی، فرهنگی و تاریخی خاورمیانه

خاورمیانه به لحاظ ساختارهای سیاسی، ترکیبی از پادشاهی‌ها، جمهوری‌ها، و رژیم‌های مذهبی شناخته می‌شود. ثبات سیاسی در کشورهای مختلف متفاوت است و بر توانایی آنها در جهت‌یابی و سازگاری با چالش‌ها و فرصت‌های ارائه شده توسط جهانی شدن تأثیر می‌گذارد. محیط‌های سیاسی باثبات برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تقویت رشد اقتصادی مساعد و تنش‌های ژئوپلیتیکی، درگیری‌ها و حکومت اقتدارگرایانه مانع تحقق ظرفیت توسعه باشد (Al-Mulali & Ozturk, 2015: 382-389).

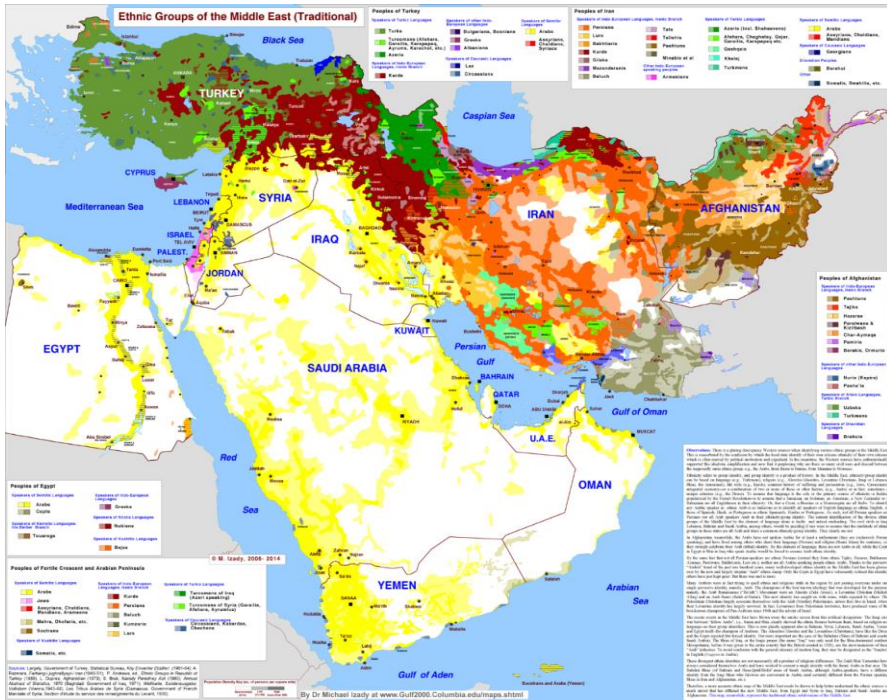
شاخص «ثبات سیاسی»^۱ و فقدان خشونت تصورات از میزان ثبات یک دولت را با ابزارهای غیرقانونی یا خشونت‌آمیز اندازه‌گیری می‌کند. شاخص‌های زیربنایی منعکس‌کننده احتمال انتقال بی‌نظم قدرت دولتی، درگیری مسلحانه، تظاهرات خشونت‌آمیز، ناآرامی‌های اجتماعی، تنش‌های بین‌المللی، تروریسم و همچنین درگیری‌های قومی، مذهبی یا منطقه‌ای هستند. مطابق پیمایش جهانی مؤسسه «گلوبال اکونومی»^۲ براساس معیارهای ذکر شده در حالی که بیشترین میزان ثبات ۲/۵ و کمترین میزان ثبات سیاسی ۲/۵- امتیاز در نظر گرفته شده، کشورهای خاورمیانه در بازه زمانی بیش از دو دهه به لحاظ ثبات سیاسی به بالاتر از سطح ۱ نمی‌رسند. شاخص ثبات سیاسی میانگین برای ۱۸ کشور منطقه ۰/۸۲- امتیاز بود. بیشترین مقدار ثبات مربوط به قطر با ۰/۹۶ امتیاز و کمترین مقدار مربوط به سوریه است (Al-Mulali & Ozturk, 2015, : 382-389) (شکل ۱).

1. the political stability index
2. The global economy

شکل ۱- نمودار شاخص «ثبات سیاسی» خاورمیانه. منبع

(https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/MENA)

شکل ۲- پراکنده‌گی و توزیع قومی، زبانی و دینی در خاورمیانه.

منبع ((<https://www.quora.com/What-are-the-different-religions-ethnic-groups-and-races-in-the-Middle-East>))

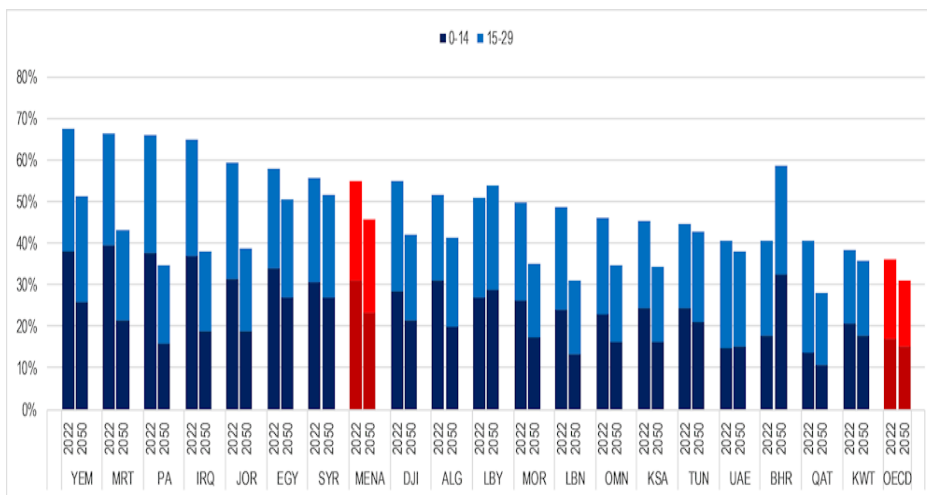
خاورمیانه به‌عنوان یک کانون ژئوپلیتیکی با روابط پیچیده بین‌المللی مشمول ملاحظات ژئواستراتژیک، اتحادها و درگیری‌ها بر تعامل منطقه با جامعه جهانی تأثیر می‌گذارد. اتحادها و درگیری‌های امنیتی-سیاسی بر مشارکت اقتصادی، روابط تجاری و دسترسی به بازارهای جهانی تأثیر می‌گذارد. از منظر دیدگاه فرهنگی توسعه‌یافتگی ممکن است به صورت چالش تضاد هویت‌ها و عدم توازن با تأثیرات جهانی بر هویت‌های محلی نمود کند (Wastnidge, 2019: 605-625) (شکل ۲).

شکاف میان شهروندان و دولت که منتج از مشکلاتی مانند عدم مدیریت مناسب منابع طبیعی و انسانی، فساد در دستگاه‌های دولتی و هدر رفت منابع و سرمایه‌ها و مکانیسم پیچیده نظارت دولت بر بازار و برنامه‌های تعدیل اقتصادی سبب آن شده است تا برنامه‌های توسعه در خاورمیانه به خوبی اجرا نشود (هراتی، زیرکی حیدری، ۲۰۱۳: ۲۸۳).

بخش قابل توجهی از جمعیت خاورمیانه را جوانان تشکیل می‌دهند، این عامل جمعیتی تأثیری مستقیم بر روندهای فرهنگی، آرزوها و پذیرش تأثیرات جهانی دارد. استقبال جوانان از فناوری، رسانه‌های

اجتماعی و روندهای فرهنگی جهانی می‌تولند باعث نوآوری و کارآفرینی شود. با این حال، همپای نیازهای نسل جوان توسعه پایدار و ثبات اجتماعی نیز ضروری است (شکل ۳).

شکل ۳- سهم جوانان (گروه‌های سنی ۱۴- و ۱۵- ۲۹ سال) به درصد نسبت به کل جمعیت، در سال ۲۰۲۲ و پیش‌بینی ۲۰۵۰.

<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/3ced02bf-en/index.html?itemId=/content/component/3ced02bf-en>

خاورمیانه با یکی از بالاترین نرخ‌های بیکاری و جمعیت جوان در سرتاسر جهان با ۱۵ میلیون فاقد هر گونه سرپناه مواجه است. جمعیتی که در فقر زندگی می‌کنند (زیر ۶ دلار در روز) در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا از ۱۴۰ میلیون نفر در سال ۲۰۱۳ به ۱۷۰ میلیون نفر در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته است. یک نظرسنجی در سال ۲۰۲۱ نشان داد تنها ۲۸٪ از جمعیت جوانی که بیش از ۵۰٪ از کل جمعیت خاورمیانه را تشکیل می‌دهند به توانایی نهادها عمومی و دولت‌ها برای حل و ساماندهی مسائل جوانان اعتماد دارد، موضوعی که می‌تواند نشانه‌ای از نارضایتی و ظرفیت بی‌ثباتی و ناآرامی باشد. در سال ۲۰۲۱ مطابق گزارش «سازمان بین‌المللی کار»^۱ میانگین بیکاری جوانان در خاورمیانه در حدود ۲۵٪ و ۱۰٪ بالاتر از متوسط جهانی بود. نرخ جمعیت آماده به کار فاقد اشتغال^۲ ۴۰٪ و ۲۰٪ بالاتر از متوسط جهانی و میزان «نیت»^۳ها یا همان جمعیت جوان فاقد هر گونه تحصیل، شغل و مهارت ۳۵٪ و ۱۲٪ بالاتر از نرخ متوسط جهانی بود (Mina, 2023: 130-150). (شکل ۴).

1. ILO
2. LU3
3. NEET

		2019	2020	2021	2022	
Youth unemployment rate	World	Total	13.5	15.2	15.6	14.9
		Total	22.9	25.6	25.9	24.8
	Arab States	Male	19.7	22.6	22.5	21.5
		Female	40.3	41.8	43.8	42.5
Youth LU3 rate	World	Total	20.3	23.3	n/a	n/a
		Total	36.5	40.4	n/a	n/a
	Arab States	Male	29.3	33.7	n/a	n/a
		Female	63.8	65.6	n/a	n/a
Youth NEET rate	World	Total	21.8	23.3	n/a	n/a
		Total	34.6	35.6	n/a	n/a
	Arab States	Male	18.9	21.0	n/a	n/a
		Female	51.7	51.4	n/a	n/a

شکل ۴- نرخ بیکاری جوانان در خاورمیانه در سال ۲۰۲۱.

منبع (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/briefingnote/wcms_853324.pdf)

بیکاری جوانان در این کشورها تقریباً دو برابر میانگین جهانی است و بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱، ۲/۵ برابر سریع‌تر از متوسط جهانی رشد کرده است. برای کاهش نرخ کلی بیکاری در حد متوسط جهانی، منطقه باید تا سال ۲۰۳۰ بیش از ۳۳ میلیون شغل جدید ایجاد کند؛ امری که با توجه به روند کلی شرایط بعید به نظر می‌رسد (Mina, 2023:130-150).

در یک پژوهش در سال ۲۰۱۰ میلادی که به نوعی اوج فرایند جهانی‌شدن از سال ۲۰۰۰ میلادی بود نگارندگان به لحاظ مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه و جهانی‌شدن به این نتیجه دست یافتند که نظام‌های سلطنتی و دموکراسی‌های مشروط عملکرد اقتصادی بهتری نسبت به دیکتاتوری‌های نظامی در سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰ منطقه از نظر انطباق با جهانی‌شدن داشته‌اند. نگارندگان با استفاده از اهمیت قدرت ساختاری سرمایه و مالیه اسلامی نشان دادند که چگونه در دهه ۹۰ پادشاهی‌هایی از قبیل اردن، مراکش و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس و دموکراسی‌های مشروط نظیر ترکیه و لبنان به طور نسبی بهتر از دیکتاتوری‌های نظامی مانند مصر، تونس، سودان، سوریه و یمن عمل کرده و در سال‌های بعدی از مزایای توسعه و جهان‌گرایی بهره‌مند شده‌اند (Henry & Springborg, 2010: 212-261).

ناکامی در توسعه و کشمکش با فرایند جهانی‌شدن در خاورمیانه با واقعیت متعددی از عدم تعادل اقتصادی ساختاری گرفته تا سیستم‌های سیاسی نارسا مرتبط است. بعد از وقایع ۱۱ سپتامبر یک تمرکز جهانی بر خاورمیانه حول دو موضوع موانع جهانی‌شدن و توسعه در کشورهای خاورمیانه شکل

گرفت که در جست و جوی علت‌های ریشه‌ای عدم تعادل سیاسی و اقتصادی ساختاری نسبت آن با منابع طبیعی و حتی فرهنگ و مذهب بود. به همان نسبت چالش‌های کنونی با ظرفیت اصلاحات اقتصادی و سیاسی در نظر گرفته می‌شد (Yousef, 2004: 91-116).

به‌عنوان مثال مسائل توسعه بین‌المللی در اجلاس ژوهانسبورگ در سال ۲۰۰۲ در کانون توجه قرار گرفت و موضوع احساس بیگانگی در میان جوانانی که از معضل بیکاری رنج می‌برند و همزمان به دلیل رخدادهای خاورمیانه به سمت شبکه‌های تروریستی تمایل پیدا می‌کنند دلیلی بر لزوم توسعه انسانی پایدار در منطقه و یافتن راه‌حل نهایی برای بی‌ثباتی منطقه‌ای و حملات تروریستی شناخته شد. با این وجود سیاست‌هایی که توسط ایالات متحده در منطقه دنبال می‌شد، تأثیر نامطلوبی داشت و حتی اگر کشورهای منطقه توسعه انسانی را در اولویت قرار میدادند، تداوم خشونت‌ها به ویژه در عراق از سال‌های نخستین ۲۰۰۰ و یا حمایت قاطع ایالات متحده از اسرائیل در اختلافات اعراب-اسرائیل اجازه نمی‌داد تمایلات تروریستی به صورت زیربنایی و با دستیابی به توافقات مرضی‌الطرفین اجتماعی- سیاسی حل و فصل شود (Yousef, 2004: 91-116).

وضعیت خاورمیانه مواجهه خاص و جدیدی با جهانی‌سازی با فرایندهای توسعه و نوسازی میان فشار برای انجام اصلاحات سیاسی و اقتصادی گسترده از یک سو و جریان‌های رادیکال اسلام‌گرایی است که معمولاً در مقابل نیروهای اصلاح‌گرا قرار دارند. در نتیجه، آنها نسبت به سایر کشورهای در حال توسعه، هم در برابر یکدیگر و هم در برابر نیروهای جهانی‌شدن کمتر ایمن هستند و اصلاحات و دستیابی به توسعه انسانی را دشوارتر می‌یابند. ویژگی‌های منطقه و بی‌ثباتی سیاسی و نظامی اولین مانع عمده توسعه در خاورمیانه است. درگیری طولانی‌مدت اعراب و اسرائیل و ناسیونالیسم افراطی و جریان‌های بنیادگرای مذهبی دائماً بر آتش بی‌ثباتی و ناامنی می‌دمند و همین امنیت را در مقایسه با توسعه اولویت بیشتری می‌بخشد. هزینه‌های نظامی دولت‌های منطقه به طور میانگین در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ بدون احتساب خسارات ناشی از جنگ‌ها بالغ بر ۸۰۰ میلیارد دلار برآورد شده است و این درست مصادف با زمانی است که بسیاری از کشورها مبانی توسعه و نوسازی را برای حداکثری کردن بهره‌برداری از منافع جهانی‌شدن گسترش می‌دادند (Henry, 2003: 60-65).

ناظران سیاسی و تحلیلگران اقتصادی در مورد خاورمیانه نیز بر این عقیده‌اند که کل منطقه دستخوش بحران‌های سیاسی و اجتماعی است و الزام به تغییرات اساسی را به یک ضرورت تبدیل کرده است. این وضعیت عمدتاً ناشی از ماهیت رژیم‌های سیاسی است که با هر حادثه منطقه‌ای و بین‌المللی

واکنش شدید نشان می‌دهد و به تعبیر «گری سیک» در سال‌های پیش از این «بحران در حرکت آهسته»^۱ را به وجود می‌آورد (Sick, 1998: 195-212). بسیاری از جنبش‌های مطالبه‌گر و خواهان تغییر برای تغییر سیاسی در خاورمیانه توسط زنان و جوانان شکل می‌گیرد. بهار عربی که از سال‌های ۲۰۱۰ آغاز شد و به سراسر منطقه گسترش یافت، نتوانست به دستاورد تثبیت شده سیاست‌های منتهی شود و بسیاری از کشورهای منطقه تحت حاکمیت استبدادی باقی ماندند. اغلب رژیم‌ها بیش از حد معمول به سرکوب متکی می‌شوند و همین خطر انفجارهای جدید اجتماعی - سیاسی و ناآرامی‌های داخلی را تشدید می‌کنند. به تعبیر دیگر خاورمیانه دو روند موازی را به صورت همزمان تجربه می‌کند. از یک طرف نیروهای تحول‌خواه و بنیادگرا از داخل در دو جهت مخالف به دولت فشار می‌آورند و از طرف دیگر ضرورت توسعه سیاسی و مقتضیات تمرکزگرایی از داخل و خارج دولتها را تحت فشار نیروهای سیاسی - اجتماعی و اقتصادی متضادی قرار می‌دهد (Amour, 2018:199-244).

در مجموع ثابت شده است گروه‌های جمعیتی که بیشتر در معرض ارتباط فرهنگی پایدار و مستمر با جهان خارج بوده‌اند در پذیرش ملزومات توسعه و جهانی‌شدن مستعدترند. در این خصوص و به طور مشخص در پژوهشی که در کویت صورت گرفته روشن شد افرادی که در دانشگاه‌هایی تحصیل کرده‌اند که از زبان انگلیسی به‌عنوان رسانه آموزشی استفاده می‌کردند، تفاوت قابل توجهی را در میزان پذیرش هویت جهانی با دیگر هم‌نسلان خود نشان می‌دهند. این پژوهش نشان داد این گروه از جوانان بدون اینکه خود را بیگانه از هویت محلی و عربی - اسلامی احساس کنند و به تعبیری غرب‌زده شوند تنها میزان مدارا و بردباری بیشتری در مقابل تنوعات فکری، ارزشی و فرهنگی از خود نشان می‌دادند (Hasanen et al., 2014: 543-563).

هدف از مرور کلی شرایط سیاسی، فرهنگی و تاریخی در خاورمیانه تنها اشاره و ترسیم کلی زمینه پیچیده‌ای بود که جهانی‌شدن و توسعه در آن شکل می‌گیرد. دیرپایی فرهنگ‌ها و ارزش‌ها و پویایی جوانی جمعیت دو عنصر مهمی است که جهانی‌شدن را به لحاظ ارزشی و فرهنگی مورد توجه قرار داده است. تاریخ سیاسی و وابستگی اقتصادی نیز بر تدوین استراتژی‌های توسعه مؤثر که به لحاظ زمینه در یک چشم‌انداز جهانی در حال تحول فراگیر و پایدار باشند، تأثیرگذار است. ایجاد توازن بین

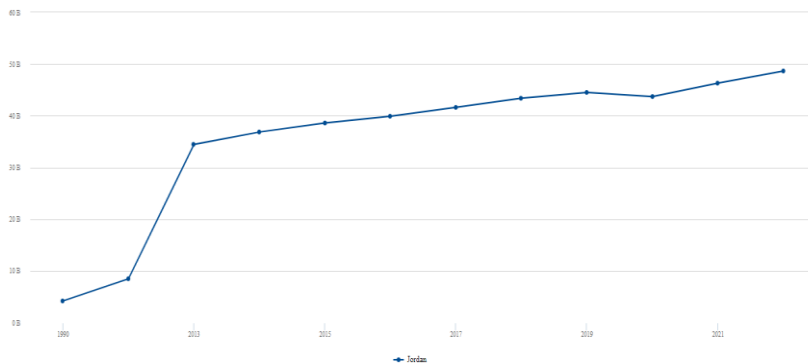
تأثیرات جهانی با حفظ هویت فرهنگی و توجه به تجربیات تاریخی برای فهم تعامل پیچیده بین جهانی شدن و توسعه در خاورمیانه ضروری است.

جهانی شدن و توسعه در اردن و کویت: دو نمونه از دولت‌های نفتی و غیرنفتی در خاورمیانه اردن

اردن، واقع در قلب خاورمیانه، دارای جمعیتی متنوع شامل اردنی‌ها، (پناهندگان) فلسطینی‌ها و گروه‌های قومی و مذهبی مختلف می‌شود و مطابق آخرین آمار در سال ۲۰۲۳، دارای حدود ۱۱/۱ میلیون نفر جمعیت و یک پادشاهی مشروطه و موروثی با شکل پارلمانی دولت البته با اختیارات محدود است. ملک عبدالله دوم از خاندان هاشمی رئیس دولت است و دولت توسط نخست‌وزیر رهبری می‌شود. پارلمان متشکل از مجلس نمایندگان و سنا نقش مهمی در روند قانون‌گذاری ایفا می‌کند. با این حال پادشاه اردن صاحب اقتدار نهایی و مطابق قانون مسلط بر قوه مجریه، مقننه و قضاییه است (Maharmah, 2023).

ارزش تولید ناخالص داخلی^۱ مطابق گزارش‌های سال ۲۰۲۲ در حدود ۴۸.۶۵ میلیارد دلار بوده است (شکل ۵). اقتصاد این کشور متنوع است و بخش‌هایی مانند خدمات، صنعت و کشاورزی را در برمی‌گیرد. بر اساس گزارش ۲۰۲۲ «کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل»^۲، جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی به اردن در سال ۲۰۲۱ بالغ بر ۶۲۲ میلیون دلار وکل موجودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این کشور در سال ۲۰۲۱، ۳۷/۳ میلیارد دلار برآورد شده است. در این سال، اردن مجموعاً ۱۲ میلیارد دلار صادرات خارجی و کالاهایی به ارزش ۲۱/۵ میلیارد دلار وارد کرده است. اردن یکی از کم‌آبترین کشورهای جهان است و بیش از ۹۰٪ انرژی و نیاز مصرف غلات خود را از طریق واردات تأمین می‌کند (Jawad, 2023).

1. GDP
2. UNCTAD

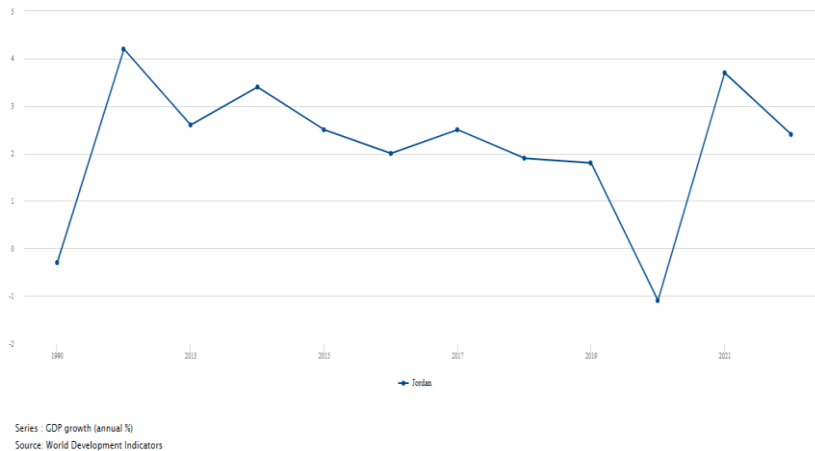

Series - GDP (current US\$)
Source: World Development Indicators

شکل ۵- تولید ناخالص داخلی اردن (میلیارد دلار). منبع

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=JOR>

اگر چه دوران طلائی رشد تولید ناخالص داخلی سالانه اردن در سال‌های ۲۰۰۰ با میانگین ۵٪ بود اما در سال‌های اخیر نیز این کشور توانسته نرخ رشد اقتصادی خود را بهبود ببخشد. اقتصاد اردن پس از شوک همه‌گیری کرونا در حال بهبود نسبی است و با رشد تولید ناخالص داخلی ۲/۲٪ در سال ۲۰۲۱ موقعیت خود را از نرخ رشد پایین ۱/۶٪ در سال ۲۰۱۹ و اوج همه‌گیری قدری بهبود بخشیده است (شکل ۶). با این حال، نرخ بیکاری هنوز بالاتر از سطح قبل از همه‌گیری است و در حدود ۲۲/۶٪ در مقیاس متوسط جهانی است اما بیکاری در میان زنان ۳۰٪ و به‌ویژه جوانان زیر ۲۵ سال ۴۶٪ همچنان نرخ بالایی است (Al-Kofahi et al., 2024: 321-339). اردن با اینکه اقتصاد کوچکی در سطح جهان محسوب است، فعالانه به دنبال جذب سرمایه‌گذاری خارجی برای افزایش رشد اقتصادی بوده است. اصلاحات اقتصادی برای جذب سرمایه خارجی به ویژه در بخش‌هایی مانند انرژی، فناوری و زیرساخت‌ها اجرا شده که در پی به طور مشروح‌تری خواهد آمد.

شکل ۶- نرخ رشد سالانه اقتصادی اردن

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=JOR>

در سیاست خارجی، اردن جزو دولت‌هایی در منطقه محسوب می‌شود که از دیرباز روابط حسنه خود را با دولت‌های غربی حفظ کرده و مشخصاً روابط نزدیکی با ایالات متحده و بریتانیا دارد. در سال‌های اخیر دولت اردن با هدف اعلامی ایفای نقش در پیشبرد صلح و اعتدال در منطقه سعی در کاهش تنش‌ها با دولت اسرائیل داشته و جزو دولت‌هایی بوده که معاهدات صلح با اسرائیل را امضا کرده است. از نظر سیاسی، اردن روابط به دور از تنش با همسایگان خود داشته و در سیاست‌گذاری کلان متعهد به اصلاحات مالی از جمله خصوصی‌سازی، اصلاحات مالیاتی و گشایش بخش بانکی به سمت بازارهای جهانی بوده است. دولت اردن همچنین، تلاش‌هایی برای ارتقای صنایع دانش‌بنیان، فناوری و گردشگری صورت داده و از آنجا که با چالش انرژی مواجه است، با کمک سازمان‌ها و شرکت‌های خارجی در منابع انرژی تجدیدپذیر و پایداری زیست محیطی قدم برداشته است. اردن خصوصاً پروژه‌هایی را در زمینه انرژی خورشیدی و بادی اجرا و بهره‌برداری کرده است (Sheikh, 2020).

به لحاظ اجتماعی موضوع پناهندگان از قدیم یکی از چالش‌های سیاسی - اجتماعی اصلی این کشور بوده و به دلیل سیل پناهندگان فلسطینی از آغاز منازعه اعراب و اسرائیل و درگیری‌های مستمر در کشورهای همسایه، از جمله جنگ داخلی سوریه با چالش پناهندگان مواجه بوده است. دولت برای رفع نیازهای بشردوستانه با سازمان‌های بین‌المللی همکاری متقابل داشته با این حال از عوارض و آسیب‌های داخلی پناهندگان خارجی برکنار نبوده است. این کشور میزبان بیش از ۲ میلیون پناهنده

فلسطینی است که تقریباً ۲۰٪ جمعیت اردن را تشکیل داده و بزرگترین اقلیت کشورند و از این میان حدود ۶۳۴۱۸۲ نفر تابعیت اردن را دریافت نکرده و به عنوان آوارگان در کمپ‌ها اسکان داده شده‌اند. بر این تعداد پس از جنگ‌های داخلی سوریه از سال ۲۰۱۰، بیش از ۱/۳ میلیون نفر پناهنده سوری نیز اضافه شد که تنها ۶۶۰۰۰۰ نفر از آنها رسماً ثبت‌نام شده‌اند. به تعبیر دیگر مجموع پناهندگان و آوارگان بیش از یک چهارم جمعیت اردن را تشکیل می‌دهند و از آنجا که اکثر آنها از نظر قوانین تابعیت و ثبت رسمی بلا تکلیف‌اند بار بزرگی بر دوش این دولت کوچک فاقد منابع طبیعی محسوب بوده و بعضاً تعارضات اجتماعی و سیاسی به بار آورده‌اند (Ali & Al Ganideh, 2020: 180-194).

کویت

کویت تقریباً کشوری جدیدالتأسیس [۱۹۶۱] محسوب می‌شود و سکنه آن قبل از تبدیل به یک دولت ملی به طور سنتی مشغول به تجارت، ماهیگیری و صید مروارید بوده‌اند. درحقیقت، کشف نفت و ذخایر عظیم نفتی در سال ۱۹۳۸ زمینه تبدیل کویت به یک دولت را در دهه‌های بعد ایجاد می‌کند و بر همین اساس تاریخ نه چندان دیرپای این دولت حاشیه خلیج فارس از موضوع مبادلات نفتی جدا نیست. جالب توجه اینکه «شرکت نفت کویت»^۱ تأسیس شده در سال ۱۹۳۴ به عنوان یک نهاد فرعی ذیل دولت قدمتی بیشتر از خود دولت کویت دارد. به همین دلیل نیز تولد دولت کویت همزمان با ملی اعلام کردن نفت در این کشور در سال ۱۹۶۱ شد. باز به همین دلیل پیش از تولد دولت کویت و بنابر قراردادهای متعدد بین‌المللی شرکت نفت کویت با دولت‌ها و شرکت‌های نفتی بین‌المللی در دهه ۵۰-۱۹۴۰ میلادی، این دولت کوچک از طریق شرکت متبوع خود از ابتدا به صورت یک دولت بین‌المللی و با روابط مستحکم با دولت‌های غربی به‌ویژه بریتانیا و ایالات متحده پا به عرصه گذاشت (AI- (Menais, 1998: 102).

جدیدالتأسیس بودن دولت کویت حاکمان این کشور از خاندان آل صباح را از دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی به عزم راسخ برای اجرای طرح‌های توسعه با هدف استقرار یک نظام اقتصادی و تنوع بخشی و سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی در بخش‌های مختلف وادار کرد. برنامه اول توسعه کویت تقریباً با تأسیس آن در خلال سال‌های ۱۹۶۲-۱۹۶۷ با تمرکز بر زیرساخت‌ها، آموزش و پرورش و مراقبت‌های بهداشتی و با جدیت پی گرفته شد و برنامه‌های بعدی با تأکید بر صنعتی‌شدن و توسعه اجتماعی دنبال

1. KOC

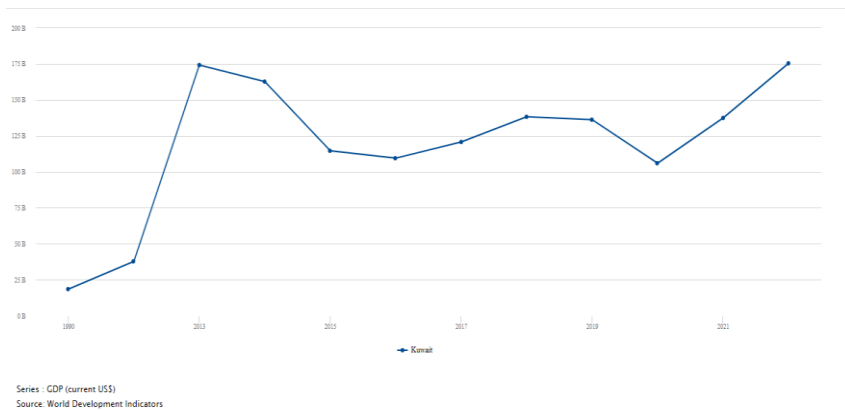

می‌شد. دهه ۱۹۷۰ مصادف با رونق بازار نفت و نتیجتاً انباشت سرمایه قابل توجه در این دولت کوچک و افتتاح پروژه‌های زیربنایی در مقیاس بزرگ مانند ساخت بزرگراه‌ها، بندار و فرودگاه بین‌المللی و بهبود نظام آموزشی و خدمات درمانی و بهداشتی شد. به دلیل ارتباطات مستحکم کویت با دولت‌ها و شرکت‌های بزرگ غربی حمله عراق به کویت در سال ۱۹۹۰ منجر به پاسخ کوبنده اتحاد دولت‌ها و شرکت‌های مذکور شد و پس از رفع اشغال، بازسازی ویرانی‌ها دوره با کمک‌های بین‌المللی، دوره پرشتاب‌تری از رشد و توسعه را برای کویت رقم زد (Barakat & Skelton: 2014).

کویت در دوران پس از جنگ و اشغال، به توسعه و اصلاحات اقتصادی و طرح‌های خصوصی‌سازی و تنوع اقتصادی از طریق سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی در بخش مالی، املاک و مستغلات و خدمات روی آورد با این هدف که ضعف امنیتی و تجربه تلخ جنگ و اشغال را با سیر تصاعدی برقراری پیوندها و ارتباطات متنوع بین‌المللی جبران نماید. همین امر نیز کشور مذکور را به شدت تحت تأثیر جهانی‌شدن قرار داد. بعد اجتماعی-فرهنگی جهانی‌شدن در کویت پیامدهای جالب توجه هویتی بر نسل جوانان کویتی به همراه داشته است و از این حیث جامعه کویتی را یکی از پیشروترین و دارای ظرفیت پذیرش برای تعاملات بین‌المللی کرده است. برنامه‌های توسعه به صورت کتاب در قالب برنامه با چشم‌انداز جهانی ده ساله و چند رشته‌ای در مورد توسعه، حکمرانی و جهانی‌شدن منتشر می‌شود و دولت به اجرای دقیق آن به شدت پایبند است. کتاب برنامه توسعه عمدتاً بر موضوعاتی مانند جهانی‌شدن و تغییر موقعیت کشورهای خلیج فارس در نظم جهانی، جریان سرمایه و الگوهای تجاری و مالیه بین‌المللی و چالش‌های پیش‌روی توسعه اقتصادی غیر نفتی تمرکز دارد (Barakat & Skelton: 2014).

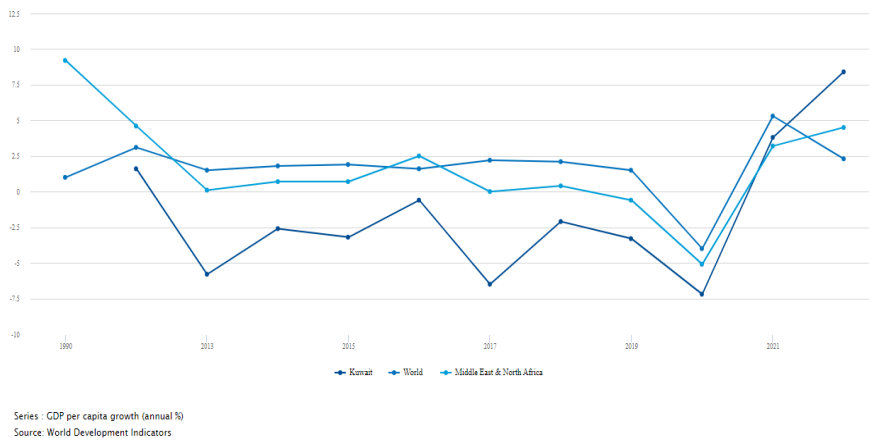
جمعیت کویت مطابق گزارش‌ها در سال ۲۰۲۴، بیش از ۴/۳ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. اگرچه، عمر دولت کویت دیرپا نیست، اما خاندان آل صباح از قرن ۱۸ تا کنون نفوذ و حاکمیت محلی داشته و از نیمه قرن بیستم یک امارت مبتنی بر قانون اساسی با نظام سیاسی نیمه دموکراتیک تشکیل داده است. پارلمان کویت را قوی‌ترین پارلمان میان دولت‌های عربی به لحاظ معیارهای دموکراسی می‌دانند. ساختار سیاسی شامل امیر به‌عنوان رئیس دولت و مجلس ملی با نمایندگان منتخب و مشخصه توازن میان خاندان حاکم الصباح و پارلمان منتخب است. تولید ناخالص داخلی این کشور کم جمعیت در سال ۲۰۲۲ بالغ بر ۱۷۵ میلیارد دلار بود که در مقایسه با جمعیت رقم بسیار بالایی در سطح جهانی است (شکل ۵). سرانه تولید ناخالص داخلی کویت در سال ۲۰۲۱، ۴۳ هزار دلار بود که در مقایسه با متوسط سرانه جهان در سال همین سال، در حدود ۱۲ هزار دلار نشان از انباشت ثروت انبوه در این

دولت است. نرخ رشد تولید ناخالص داخلی کویت به دلیل اتکای اقتصاد به نفت بسیار پرنوسان بوده، اما در سال‌های اخیر به بالاتر از متوسط منطقه و جهان و به بیش از ۸٪ ارتقا یافته است (Hameed et al., 2022: 207-251) (شکل ۷ و ۸).

شکل ۷- تولید ناخالص داخلی کویت (میلیارد دلار). منبع

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=KWT>

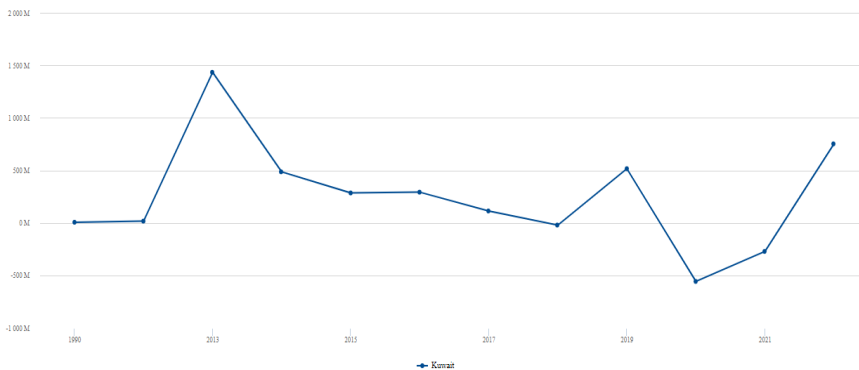

شکل ۸- مقایسه سیر نرخ رشد سالانه تولید ناخالص داخلی کویت با متوسط منطقه و جهان

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.KD.ZG&country=KWT,WLD,MEA>

طبق گزارش سرمایه‌گذاری جهانی ۲۰۲۳، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به کویت در سال ۲۰۲۲، در حدود ۸۰۰ میلیون دلار بوده است (شکل ۹). در همین سال، کویت به ارزش ۵۸

میلیارد دلار صادرات و در مقابل وارداتی به ارزش ۳۴ میلیارد دلار داشته است. نرخ بیکاری و نرخ تورم در کویت جزو پایین‌ترین‌ها و هر دو در حدود ۱٪ است. با وجود تلاش در جهت کاهش اتکای صادرات به نفت اما همچنان نفت بیش از ۵۰٪ از تولید ناخالص داخلی کویت را تشکیل می‌دهد. در سال ۲۰۲۳ کویت رکورد حیرت‌انگیز ۸۱ میلیارد دلار درآمد حاصل از فروش نفت را بر جای گذاشت. نفت تقریباً ۹۰٪ درآمد صادراتی دولت را تشکیل می‌دهد (Kalaitzi & Chamberlain, 2023: 919-940). دولت با اتکا به درآمدهای هنگفت طرح‌ها و ابتکارات توسعه اقتصادی را برای جذب سرمایه خارجی به ویژه در بخش‌های بالادست نفت اجرا کرده است. «سازمان سرمایه‌گذاری کویت»^۱، صندوق سرمایه‌گذاری دولتی این کشور را مدیریت می‌کند و نقش کلیدی در سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی ایفا می‌کند. در حال حاضر، طرح «چشم انداز ۲۰۳۵» کویت با نقش فعال و اصلی سازمان سرمایه‌گذاری با هدف تبدیل کویت به یک مرکز مالی و فرهنگی در منطقه به عنوان تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی بیشتر و ارتقای مشارکت بخش خصوصی در حال انجام است (Al-Jabsheh et al., 2021: 41).

Series: Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)
Source: World Development Indicators

شکل ۹- حجم سرمایه‌گذاری خارجی در کویت (FDI) (میلیارد دلار). منبع

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=BX.KLT.DINV.CD.WD&country=KWT>

برنامه‌های توسعه در دولت کویت در مسیر جهانی‌شدن

کویت تلاش در راستای خصوصی‌سازی را برای کاهش نقش دولت در بخش‌های خاص از ابتدای دهه ۹۰ میلادی آغاز کرد. این روند شامل خصوصی‌سازی بخش‌های مخابرات، تاسیسات و حمل‌ونقل بود. خصوصی‌سازی بخشی از برنامه کویت برای ایجاد یک مدل اقتصادی جدید با کاهش اتکا به درآمد نفت و گاز و افزایش بهره‌وری بخش خصوصی و ایجاد درآمد ملی به فارغ از نفت بود. این واگذاری‌ها بخشی از یک برنامه گسترده‌تر طی ۲۰ تا ۳۰ سال آینده برای ۴۰٪ دارایی‌های بخش دولتی به بخش خصوصی بود. احتمالاً از سال ۱۹۹۰ تا سال ۲۰۱۵ دولت کویت علی‌رغم پیشبرد طرح‌های خصوصی‌سازی در بی‌نیازی اقتصاد کشور به درآمدهای نفتی کمتر توفیق یافت. به‌همین منظور، از سال ۲۰۱۵، دولت مبادرت به فروش ۴۴٪ سهام شرکت‌های نفتی دولتی کویت در بورس اوراق بهادار این کشور کرد و به دنبال آن یک عرضه اولیه عمومی ۵۰٪ دیگر در سال ۲۰۱۹ دنبال شد (Carvalho et al, 2017). طرح اخیر شامل ارائه برخی از تسهیلات به واحدهای تجاری و سپس خصوصی‌سازی آنها می‌باشد. خصوصی‌سازی بخش ارتباطات مطابق برنامه می‌بایست ۱/۵ میلیارد دلار از تولید ناخالص ملی را در سال ۲۰۳۰ به خود اختصاص دهد. همچنین زیرساخت‌های ارتباطاتی را بهبود بخشید و علاوه بر ارائه خدمات بهتر به شهروندان فرصت‌های شغلی جدیدی در این بخش خصوصی ایجاد می‌کند (Ottesen et al, 2023).

برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تنوع بخشیدن به اقتصاد، کویت اقداماتی را برای رفع موانع محدودیت‌های مالکیت خارجی در بخش‌های مختلف اجرا کرد. قوانین و مقررات جدید با هدف ایجاد یک محیط تجاری مناسب برای سرمایه‌گذاری بین‌المللی وضع شده است. در سال ۲۰۱۳، دولت کویت قانون تشویق سرمایه‌گذاری مستقیم (قانون شماره ۱۱۶) را تصویب کرد که بر اساس آن سرمایه‌گذاران خارجی اجازه دارند تا ۱۰۰ درصد سهام یک شرکت کویتی را در مالکیت داشته باشند. همچنین این قانون امکان ایجاد شعب و دفاتر نمایندگی بین‌المللی را فراهم می‌کند. اگرچه جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به دنبال بحران اقتصادی جهانی ناشی از همه‌گیری به طور قابل توجهی کاهش یافت و به ۱۴۲ میلیون دلار در سال ۲۰۲۰ رسید، اما از سال ۲۰۲۱ روندی صعودی یافت و اکنون به حدود ۸۰۰ میلیون دلار رسیده است. بخش عمده‌ای از سرمایه‌گذاری خارجی به سمت بخش نفت و گاز، املاک، ساخت‌وساز و خدمات مالی هدایت می‌شود. بخش اعظم سرمایه‌گذاری‌های خارجی یعنی

حدود ۷۰٪ از طریق شرکتهای ایالات متحده و چین انجام می‌شود. مطابق هدف‌گذاری‌ها این کشور جذب بیش از ۲۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۳۵ را با هدف تبدیل کویت به یک مرکز مهم تجاری - مالی بین‌المللی در دستور کار قرار داده است (Boresli et al, 2023).

دولت «برنامه توسعه ملی کویت»^۱ را از سال ۲۰۲۰ به عنوان یک استراتژی جامع تعیین نقشه راه اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی ذیل «چشم‌انداز ۲۰۳۵ کویت» تعریف و هدف اصلی برنامه را تنوع اقتصادی، توسعه زیرساخت‌ها و تقویت بخش خصوصی قرار داده است. این طرح بر هفت رکن اصلی شامل تبدیل به یک مرکز رقابتی جهانی، توسعه سرمایه انسانی خلاق، مراقبت‌های درمانی - بهداشتی با کیفیت بالا، محیط زیست پایدار، اقتصاد متنوع و پایدار، مدیریت دولتی کارآمد، و زیرساخت‌های پیشرفته استوار است. به عنوان مثال مطابق با برنامه‌ریزی جدید طبق گزارش‌ها دولت کویت توانسته حجم تولید محصولات کشاورزی را در سال ۲۰۲۳ به حدود ۲ میلیون تن افزایش دهد که افزایشی ۲۲٪ نسبت به سال ۲۰۲۱ داشته و برای کشوری کم‌وسعت و فاقد منابع آبی و زمین حاصلخیز یک دستاورد بزرگ است (Ottesen et al, 2023).

کویت به طور فزاینده‌ای از «مشارکت عمومی-خصوصی»^۲ برای تأمین مالی و مدیریت پروژه‌های زیربنایی استقبال کرده و این رویکرد مشارکت بخش خصوصی را در توسعه و بهره‌برداری از پروژه‌های عمومی تسهیل می‌کند. «سازمان کویت برای پروژه‌های مشارکتی»^۳ به عنوان نهاد اصلی مسئول اجرای پروژه‌های مشارکت عمومی-خصوصی مطابق قانون پیشتر یادشده (۱۱۶) این امکان را فراهم می‌کند که شرکت‌های عمومی به عنوان یک سهامدار همراه با بخش خصوصی داخلی و خارجی مشترکاً به اجرای پروژه‌های بزرگ اقدام کنند. دولت کویت موفق شد با قانون مشابهی مصوب سال ۲۰۰۸، حدود ۳۰٪ از ۱۱۲ میلیارد دلار سرمایه لازم در راه‌اندازی پروژه‌های راهبردی تا سال ۲۰۱۹ را از طریق بخش خصوصی داخلی و خارجی تأمین کند (Alrasheed et al, 2023).

چنانکه اشاره شد چشم‌انداز اقتصادی ۲۰۳۵ یک برنامه توسعه بلندمدت است که اهداف برنامه‌های پنج و ده ساله کویت را برای تنوع اقتصادی، افزایش مشارکت بخش خصوصی و ایجاد یک اقتصاد

1. KNDP: KUWAIT NATIONAL DEVELOPMENT PLAN 2020-2025

2. Public-Private Partnerships (PPPs)

3. Kuwait Authority for Partnership Projects (KAPP)

پایدارتر و مبتنی بر دانش تا سال ۲۰۳۵ ترسیم می‌کند. بر اساس این برنامه در حالی که اشتغال و ارزش افزوده در درصد تولید ناخالص داخلی به تفکیک بخش به شرح زیر یعنی کشاورزی ۰/۵٪، صنعت ۵۵/۹٪ و خدمات ۵۱/۱٪ تقسیم شده به کشاورزی ۳/۵٪، صنعت ۲۶/۶٪ و خدمات ۶۹/۸٪ تبدیل شود. کویت بر اساس همین برنامه توانست رشد اقتصادی نزدیک به ۵٪ و بالاترین رشد نسبت به کل منطقه را در سال ۲۰۲۳ به خود اختصاص دهد. در تحول در بخش صنعت «شرکت نفت کویت»^۱ استراتژی سرمایه‌گذاری ۵۰۰ میلیارد دلاری تا سال ۲۰۴۰ را برای افزایش قابل توجه تولید هیدروکربن تعریف کرده است (Ottesen et al, 2023).

صندوق ملی برای «شرکت‌های کوچک و متوسط»^۲ با هدف حمایت و تحریک رشد شرکت‌های کوچک و متوسط در کویت به کارآفرینان داخلی تسهیلات اعطا می‌کند. صندوق ملی توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط به عنوان یک شرکت سهامی عام مستقل در سال ۲۰۱۳ با سرمایه کل ۶/۵ میلیارد دلاری با هدف حمایت از کسب و کارهای کوچک و وسعت بخشی به فعالیت آنان در سطح جهانی تاسیس شد. این صندوق تا ۸۰٪ سرمایه خود را برای توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط از طریق بخش خصوصی کویت تأمین مالی کرد. شرکت‌های کوچک و متوسط با ارزش افزوده ناخالص ۳ میلیارد دلاری توانستند در سال ۲۰۱۸، ۳٪ از تولید ناخالص داخلی کویت را به خود اختصاص دهند. اگرچه در بحران اقتصادی ناشی از همه‌گیری بخش قابل توجهی از اعطای تسهیلات صندوق به این شرکت‌ها متوقف شد اما از سال ۲۰۲۱ صندوق به فعالیت پیشین خود ادامه می‌دهد. دولت قصد دارد از طریق صندوق به ایجاد مشاغل مولد برای متخصصان کویتی و افزایش مشارکت بخش خصوصی در اقتصاد و تنوع درآمدی کمک کند (Otman, 2021: 12-21).

کویت اصلاحاتی را در بخش مالی خود به منظور افزایش رقابت‌پذیری خود انجام داد که شامل بهبود چارچوب‌های نظارتی، خدمات بانکی و تلاش برای جذب بانک‌های خارجی برای فعالیت در کشور بود. در گزارش کسب و کار بانک‌های جهانی در سال ۲۰۲۰، کویت به لطف مجموعه‌ای از اصلاحات که هفت ستون از ده ستون تشکیل دهنده شاخص را در بر می‌گیرد، در بین ۱۹۰ اقتصاد جهان در میان ده اقتصاد برتر به لحاظ خدمات مالی-بانکی قرار داشت. بانک مرکزی کویت سیاست‌های پولی و مالی هماهنگی با سیستم فدرال رزرو برای مقابله با تورم دنبال می‌کند و بر همین اساس توانست کسری

1. KPC
2. SMEs

مالی از ۳۰ درصدی از تولید ناخالص داخلی در سال مالی ۲۰۲۰-۲۱ را به ۱۱٪ درصد تولید ناخالص داخلی در سال مالی ۲۰۲۱-۲۲ کاهش یافت. بخش مالی کویت به مدد اصلاحات صورت گرفته توانست بحران ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۱ را به خوبی پشت سر بگذارد. بانک‌های کویت سرمایه قابل توجه و نقدشوندگی بالایی دارند. در سال ۲۰۲۱، نسبت کفایت «سرمایه بانکی»^۱ به ۱۸٪ درصد رسید که بسیار بالاتر از حداقل سطح مورد نیاز است. اصلاحات بخش مالی کویت بر تقویت انعطاف‌پذیری متمرکز است و برای کاهش مخاطرات یک رژیم حل و فصل ویژه برای بانک‌ها علاوه بر ضمانت سپرده عمومی تعریف کرده است (Ramiah et al, 2023).

«سازمان سرمایه‌گذاری کویت»^۲، صندوق سرمایه دولتی، برای افزایش شفافیت، پاسخگویی و کارایی در مدیریت ثروت ملی و اصلاحات حاکمیتی است. این سازمان به عنوان یک شرکت دولتی مستقل با سرمایه کل ۶ میلیارد دلار است. این صندوق مسئول مدیریت و اداره «صندوق ذخیره عمومی»^۳ و «صندوق نسل‌های آینده»^۴ و همچنین سایر وجوهی است که توسط وزیر دارایی کویت به آن سپرده می‌شود و رسالت اصلی آن سرمایه‌گذاری مازاد درآمد حاصل از فروش نفت در بخش‌های پرسود بین‌المللی و سرمایه‌گذاری خارجی است. سازمان در سال‌های اخیر گام‌های مهمی در جهت افزایش شفافیت، پاسخگویی و کارایی در مدیریت ثروت کشور برداشته است که شامل بهبود چارچوب‌های نظارتی، خدمات بانکی و تلاش برای جذب بانک‌های خارجی برای فعالیت در کشور است (KIA, 2018).

برنامه‌های توسعه در دولت اردن در مسیر جهانی‌شدن

اردن اقدامات آزادسازی اقتصادی را در دهه ۱۹۹۰ اجرا کرد، از جمله برنامه‌های تعدیل ساختاری با همکاری موسسات مالی بین‌المللی با هدف رسیدگی به چالش‌های اقتصادی، ارتقای انضباط مالی و ترویج سیاست‌های بازارمحور بود. اردن یک برنامه خصوصی‌سازی گسترده را دنبال و سهام شرکت‌های دولتی را در بخش‌هایی مانند مخابرات، حمل و نقل و انرژی به بخش خصوصی واگذار کرد. هدف افزایش کارایی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و کاهش نقش دولت در اقتصاد بود. از سال

1. CAR: Capital Adequacy Ratio
2. Kuwait Investment Authority (KIA)
3. General Reserve Fund (GRF)
4. Future Generations Fund (FGF)

۲۰۰۷ فرایند خصوصی‌سازی تسریع شد و روند دهه ۹۰ میلادی یعنی برنامه تعدیل اقتصادی و خوداتکایی پس از بحران اقتصادی پی گرفته شد (Abugattas-Majluf, 2012: 231-253).

در دهه ۹۰ میلادی دولت ۸۷٪ از شرکتهای فعال در بخش هتل و جهانگردی اردن و ۱۰۰٪ از سهام خود را در شرکت های سهامی نظیر کارخانه‌های کاغذ و مقوا، تنباکو و سیگار به بخش خصوصی واگذار کرد. بانک جهانی در دهه ۹۰ و سالهای ۲۰۰۰ میلادی به دولت اردن از طریق «کمیسیون اجرایی خصوصی‌سازی»^۱ در تدوین استراتژی و طراحی چارچوب نهادی برای اجرا و حمایت از اجرای برنامه تعدیل و خصوصی‌سازی کمک کرده است. اردن علیرغم اقتصاد ضعیف خود در طی این سالها تعهد زیادی به افزایش کارایی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، و کاهش نقش دولت در اقتصاد نشان داد و سیاست‌های آزادسازی تجاری از جمله امضای «موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد»^۲ با کشورهای مختلف را دنبال کرد. موقعیت راهبردی این کشور و مشارکت در قراردادهای تجاری منطقه‌ای با هدف تقویت صادرات و جذب سرمایه‌گذاری خارجی صورت گرفت (Abugattas-Majluf, 2012: 231-253).

پس از دهه ۹۰ و سال‌های ۲۰۰۰ سومین مرحله اصلاحات سیاست‌ها و رویه‌های تجاری اردن در ۲۰۱۵ انجام شد. آزادسازی تجارت و ادغام بازار داخلی در اقتصاد جهانی از اولویت‌های ملک‌عبدالله دوم بود و دولت او توانست در سال ۲۰۱۸ در «شاخص جهانی‌سازی»^۳ امتیاز ۷۴ را کسب کند و دومین دولت مستعد اقدامات جهانی‌شدن در خاورمیانه محسوب شود. اردن به عنوان یکی از اعضای سازمان تجارت جهانی از قوانین تعرفه سازمان پیروی می‌کند (Essayad et al., 2020: 119-134).

پس از کاهش رشد اقتصادی متعاقب همه‌گیری به حدود ۱/۵٪ در سال ۲۰۲۰ موفق شد از سال ۲۰۲۱ به رشد بالای ۲٪ دست پیدا کند. بلنک مرکزی اردن^۴ نقش فعالی در حمایت از اقتصاد در طول همه‌گیری از طریق سیاست‌های پولی تطبیقی ایفا کرد و توانست تورم را کنترل کند، به طوری که شاخص قیمت مصرف‌کننده در پنج سال بیش از ۲٪ افزایش پیدا نکرد. اردن در واکنش به چالش‌های اقتصادی و کاهش اعتبار در حساب‌های بین‌المللی با افزایش انضباط مالی و ترویج سیاست‌های بازارمحور پاسخ گفته است (Abid et al, 2022).

---

1. EPC

2. FTA

3. The KOF Globalisation Index

4. CBI

اردن از سال ۲۰۱۵ اصلاحات مالیاتی وسیعی را برای افزایش جمع‌آوری درآمد و پایداری مالی اجرا کرد. این اقدامات شامل تغییرات در نرخ‌های مالیاتی، طرح‌های مالیات بر ارزش افزوده و تلاش برای تسهیل و چابک‌سازی ساختار اداری مالیات بود. این دولت از سال اصلاحات مالیاتی قابل توجهی را برای افزایش جمع‌آوری درآمد و بهبود پایداری مالی انجام داده است. «استراتژی بسیج درآمدها»^۱ از سال ۲۰۲۲ به اهداف مالیات بر درآمد قابل توجهی دست یافت و در سال ۲۰۲۳، درآمد داخلی را عمدتاً از راه مالیات بر درآمد و سود نسبت به سال قبل ۹٪ افزایش داد (Imf, 2023).

اصلاح سیاست مالی به طور بالقوه یکی از قدرتمندترین ابزارهای دولت برای کاهش فقر و نابرابری است و دولت اردن با اصلاح مالیات بر خدمات و کالا^۲، تعرفه‌های انرژی خصوصاً برق و اصلاح خدمات و تامین اجتماعی توانست پس از سال ۲۰۲۰ شاخص میزان فقر را ۲٪ و شاخص نابرابری را ۱/۳ واحد و ناترازی مالی را به میزان ۱۶۲ میلیون دلار کاهش دهد که با مقایسه با حجم کوچک اقتصاد این کشور تغییر قابل توجهی است. برنامه «مالکیت مالی اردن»^۳ یک عامل کلیدی در اصلاحات اقتصادی این دولت بوده و بر پایه «ماتریس اصلاحات اردن»^۴ در بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۴ به طور رسمی از سال ۲۰۱۹ ذیل ابتکار لندن با هدف اصلاحات اقتصادی مستقر شد. ماتریس اصلاحات توسط دولت اردن با حمایت بانک جهانی و شرکای توسعه تهیه و توسط شورای وزیران تصویب شد. کنفرانس لندن در سال ۲۰۱۹ برای حمایت از تحول اقتصادی و اجتماعی و حمایت از برنامه اصلاحات اردن در ایجاد فراگیری و گشایش اقتصادی- اجتماعی بیشتر، و ایجاد محیط تجاری بهتر برای تجارت و سرمایه‌گذاری آینده با مشارکت بریتانیا بود. متعاقب آن اصلاحات اساسی در بخش مالی با هدف افزایش کارایی، شفافیت و رقابت‌پذیری، تجدید ساختار بخش بانکی، بهبود چارچوب‌های نظارتی و ترویج شمول مالی انجام گرفت (GoJ, 2021).

به موازات اصلاحات مالی و بانکی اردن اقدامات مختلفی برای بهبود محیط کسب و کار، ساده کردن مقررات و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اجرا کرد. مناطق ویژه اقتصادی و مشوق‌های سرمایه‌گذاری برای تشویق مشارکت بخش خصوصی بخشی از این اقدامات بود. تدوین استراتژی ارتقای سرمایه‌گذاری ۲۰۲۳-۲۰۲۶ و چشم‌انداز نوسازی اقتصادی ۲۰۳۳ با هدف بهبود «شاخص‌های اصلی

1. The revenue mobilization strategy
2. Goods and Services Tax
3. Jordan's Fiscal Ownership
4. Jordan's Reform Matrix

اجرائی^۱ نظیر حاشیه سود، فروش و نرخ رشد فروش سالانه، نرخ حفظ مراجعان و مشتریان، نرخ تبدیل فروش و هزینه جذب و رضایت مشتری در ساختار اقتصادی اردن شکل گرفته است. بر اساس اصلاحات یادشده بیش از ۴۹٪ از کل حجم ورودی سرمایه مستقیم خارجی به اردن طی دوره ۲۰۱۷-۲۰۲۱ حاصل شده است. این کشور فاقد منابع طبیعی و زیرزمینی علی‌رغم محیط چالش برانگیز جهانی و داخلی، رشد اقتصادی خود را از سال ۲۰۲۲ به حدود ۳٪ افزایش داد که عملتاً به دلیل بهبود گردشگری، و بازگشایی کامل اقتصاد و بهبود صادرات بود (epc, 2023).

اردن چندین طرح توسعه با هدف رشد اقتصادی، کاهش فقر و توسعه اجتماعی نیز در طیف وسیعی از بخش‌ها از جمله آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و زیرساخت‌ها نیز پیش برده است. برنامه رشد اقتصادی اردن ۲۰۱۸ - ۲۰۲۲ برای بازیابی شتاب رشد و تحقق ظرفیت توسعه اردن تدوین شد. با این حال نرخ بیکاری هنوز بالاتر از سطح قبل از همه‌گیری و در حدود ۲۲٪ و مشارکت نیروی کار نیز یکی از پایین‌ترین نرخ‌ها در جهان و در حدود ۳۵٪ است (Presler-Marshall et al, 2023).

باوجود تنگناهای سرمایه‌ای یا شاید به همین دلیل و از آنجا که اردن به واردات انرژی نیاز دارد در پاسخ به چالش‌های ناشی از کمبود انرژی برنامه‌هایی برای ترویج منابع انرژی تجدیدپذیر و افزایش کارایی انرژی با مشارکت شرکت‌های خارجی اجرا کرده است. تأسیس «صندوق انرژی‌های تجدیدپذیر و بهره‌وری انرژی اردن»^۲ از سال ۲۰۱۲ و عملیاتی کردن آن در سال ۲۰۱۵ برای تأمین بودجه لازم برای اقدامات بهره‌وری انرژی و انرژی‌های تجدیدپذیر از جمله این برنامه‌ها بوده است. از سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹، صندوق توانست به کاهش کلی مصرف انرژی ۵۲۸۰۰ مگاوات ساعت در سال و کاهش انتشار ۳۴۳۲۰ تن دی اکسید کربن دست یابد. سهم برق حاصل از انرژی‌های تجدیدپذیر در اردن از ۰/۷٪ در سال ۲۰۱۴ به بیش از ۱۳٪ در سال ۲۰۱۹ افزایش یافت و اردن را به پیش‌تاز منطقه در زمینه انرژی‌های تجدیدپذیر کرد (Al-Habaibeh et al, 2023).

اردن به طور فزاینده‌ای از مشارکت عمومی-خصوصی به عنوان مکانیزمی برای تأمین مالی و مدیریت پروژه‌های زیربنایی حمایت کرده و مشارکت بخش خصوصی را در توسعه و بهره‌برداری از پروژه‌های عمومی تشویق می‌کند. بیش از ۳۰ پروژه مشارکت عمومی و خصوصی در بخش انرژی، آب و حمل و نقل، از قبیل پروژه انتقال آب دیسی- عمان، ترمینال کانتینری عقبه و توسعه و بهره‌برداری از فرودگاه

1. key performance indicators(KPI)
2. JREEEF

بین‌المللی ملکه علیا با مشارکت شرکت‌هایی از ایالات متحده، بریتانیا و فرانسه افتتاح و بهره‌برداری کرده است. در یک مورد پروژه انتقال آب دیسی - امان اعتباری بالغ بر ۱ میلیارد دلار برای استقرار خط لوله انتقال آب و تاسیسات به طول ۳۲۵ کیلومتر برای انتقال آب از آبخوان دیسی در هدواره به پرجمعیت‌ترین شهر و پایتخت اردن، امان با ظرفیت انتقال بیش از ۱۰۰ میلیون متر مکعب آب با اجرا و سرمایه‌گذاری مشترک «گاما هلدینگ» و «جنرال الکتریک»^۱ و حضور شرکت‌هایی از ایالات متحده، فرانسه و ترکیه، بین سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ تامین مالی و مستقر شد (Al-Tabini et al., 2014:392).

شکل ۱۰- موقعیت و مسیر پروژه انتقال آب دیسی - عمان
<https://www.ge.com/news/press-releases/gama-ge-bring-water-northern-jordan-through-investment-us1-billion-pipeline>

نتیجه‌گیری

چنانکه اشاره شد رابطه بین جهانی‌شدن و توسعه، متقابل و چند وجهی است. جهانی‌شدن با افزایش پیوستگی و وابستگی متقابل، پیامدهای مثبت و منفی برای توسعه دارد. این تأثیر در کشورهای و مناطق مختلف متفاوت است. همانطور که در مورد خاورمیانه و پس از آن مقایسه بین کویت و اردن مرور شد. جهانی‌شدن در مناطقی مانند آسیا و خاورمیانه، تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قابل توجهی را به همراه داشته است. در حالی که به جهات مختلف به توسعه کمک کرده، چالش‌های متعددی را نیز به همراه داشته است.

1. GAMA Holding A.S. and GE Energy Financial Services

جهانی شدن اغلب منجر به شهرنشینی و صنعتی شدن سریع می شود و به اختلاف درآمد بین مناطق شهری و روستایی دامن می زند. تقاضاهای اقتصاد جهانی ممکن است به نفع افراد با مهارت های خاص باشد و دیگران را در مضیقه قرار دهد. برخی از کشورهای در حال توسعه ممکن است برای حفظ هزینه های نیروی کار پایین برای رقابتی هلندن در بازار جهانی تحت فشار قرار گیرند که منجر به نگرانی در مورد حقوق و دستمزد کارگران یا معضل بیکاری شود. حجم رسانه ها، محصولات و تأثیرات فرهنگی جهانی می تواند به تقابل سنت ها و ارزش های محلی و نگرانی از تنوع فرهنگی منجر شود. صنعتی شدن سریع ناشی از جهانی شدن می تواند منجر به بهره برداری بیش از حد از منابع طبیعی و تخریب محیط زیست شود و بر اکوسیستم ها و تنوع زیستی تأثیر بگذارد. اتکا به بازارهای جهانی، کشورهای زیادی را مستعد رکود اقتصادی و نوسانات قیمت کالا می کند و بر ثبات اقتصادی آنها تأثیر می گذارد.

نابرابری های اقتصادی و توزیع نابرابر منافع حاصل از جهانی شدن می تواند در برخی موارد به ناآرامی اجتماعی و بی ثباتی سیاسی دامن بزند. مزایای جهانی شدن، به ویژه در حوزه دیجیتال، به دلیل توزیع نابرابر می تواند منجر به چالش شکاف دیجیتالی و عدم دسترسی جمعیت ها به فناوری و اطلاعات شود. برخورد ارزش های سنتی با ایده های لیبرال و جهانی غالباً منجر به تنش ها و درگیری های اجتماعی در درون جوامع سنتی و محلی می شود و دولت ها نیز ممکن است برای تنظیم و مدیریت چالش های پیچیده ناشی از جهانی شدن، از جمله افزایش وابستگی متقابل جهانی در برابر فشارهای خارجی و تنش های ژئوپلیتیک آسیب پذیر شده و با دغدغه امنیت ملی مواجه شوند. درک این چالش ها برای دستیابی به توسعه پایدار و فراگیر خصوصاً در منطقه ای با تنوع فرهنگی و هویتی و قدمت تاریخی و سنت های دیرپا نظیر خاورمیانه بسیار مهم است. این امر مستلزم رویکردی متعادل است که از مزایای جهانی شدن استفاده کند و در عین حال پیامدهای منفی آن را از طریق سیاست های مؤثر، همکاری بین المللی و اقدامات فراگیر اجتماعی کاهش دهد.

در مورد کویت، یک اقتصاد سنتی وابسته به نفت، جهانی شدن باعث تغییر به سمت تنوع اقتصادی شده است. تلاش برای جذب سرمایه گذاری خارجی و مشارکت در تجارت بین المللی قابل توجه بوده و ساختار سیاسی-اداری کشور، با نظام سلطنتی مشروطه و نظام پارلمانی، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری سیاست های توسعه ایفا می کند. اردن که با چالش های منابع طبیعی محدود مواجه است، به طور فعالتری موضوع جهانی شدن را برای تقویت رشد اقتصادی پذیرفته است. اردن با استفاده از کمک های بین المللی، وام ها و مشارکت ها، به دنبال توسعه بخش هایی مانند فناوری و گردشگری بوده

است. ثبات سیاسی این کشور و تعامل با جامعه بین‌المللی به جذابیت آن برای سرمایه‌گذاری خارجی کمک کرده است.

در هر دو مورد، توسعه تامین مالی شامل ترکیبی از منابع داخلی، کمک‌های بین‌المللی و سرمایه‌گذاری‌های خارجی است. ساختارهای سیاسی-اداری در کویت و اردن بر تصمیم‌گیری و اجرای سیاست‌ها تأثیر گذاشته است. سطح مشارکت بین‌المللی و ارتباط با شرکت‌های خارجی یکی از جنبه‌های حیاتی پیوند جهانی‌سازی-توسعه است. هم کویت و هم اردن فعالانه به دنبال مشارکت در صحنه جهانی، شرکت در مجامع و تقویت روابط با نهادهای خارجی برای ارتقای همکاری اقتصادی هستند.

کویت به طور سنتی بر نفت و گاز به عنوان محرک‌های اصلی اقتصاد خود تمرکز کرده است. با این حال، در سال‌های اخیر، تاکید فزاینده‌ای بر تنوع اقتصادی و کاهش وابستگی به هیدروکربن‌ها شده است. این امر منجر به ابتکاراتی برای ترویج سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه بخش‌های غیرنفتی مانند امور مالی، املاک و مستغلات و گردشگری شده است. اردن هم به دنبال تنوع اقتصادی بوده اما به دلیل محدودیت منابع طبیعی با چالش بیشتری مواجه است. این کشور در ایجاد موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد و ارتقای بخش‌هایی مانند فناوری اطلاعات، گردشگری و انرژی‌های تجدیدپذیر فعال بوده است. دولت اردن به طور مستمر در پی سرمایه‌گذاری خارجی برای تقویت رشد اقتصادی بوده است.

همچنین باید به این موضوع توجه کرد که کویت به عنوان یک کشور نفت‌خیز، در طول تاریخ به درآمدهای نفتی برای تأمین مالی پروژه‌های توسعه خود متکی بوده است. با این حال، کویت با درک نیاز به تنوع، مشارکت‌های دولتی-خصوصی و سرمایه‌گذاری‌های خارجی را برای تأمین مالی پروژه‌های مختلف به اجرا در آورده است. اردن برای حمایت از پروژه‌های توسعه‌ای خود به کمک‌های بین‌المللی، وام‌ها و کمک‌های بلاعوض از سازمان‌هایی مانند بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول روی آورده و همچنین اصلاحات اقتصادی را برای جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اجرا کرده است.

ساختار سیاسی دو کشور نیز بر نحوه ارتباط توسعه و جهانی‌شدن در آنها تأثیر گذار بوده است. کویت یک پادشاهی مشروطه با نظام پارلمانی است. چشم‌انداز سیاسی با مشارکت بین امیر و مجلس ملی منتخب مشخص می‌شود. ساختار دولت نقش مهمی در تصمیم‌گیری و اجرای سیاست دارد. اردن یک پادشاهی مشروطه است و پادشاه اردن دارای قدرت اجرایی قابل توجهی است، در حالی که پارلمان دارای اختیارات قانونگذاری محدودی است. ثبات سیاسی در اردن به طور کلی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی مطلوب تلقی شده است. کویت فعالانه در مجامع و سازمان‌های بین‌المللی و در

تلاش‌ها و مشارکت‌های دیپلماتیک برای ارتقای همکاری‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری خارجی و تجارت بین‌المللی مشارکت کرده است. اردن نیز سابقه تعامل فعالانه با جامعه بین‌المللی را دارد. موقعیت استراتژیک و ثبات این کشور آن را به مقصدی جذاب برای سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل کرده است. اردن همچنین در طرح‌های منطقه‌ای برای تقویت روابط اقتصادی شرکت داشته است. کویت مسیرهای مختلفی برای ارتباط با شرکت‌های خارجی ایجاد کرده، از جمله آژانس‌های تشویق سرمایه‌گذاری و هیئت‌های توسعه اقتصادی همچنین دولت اقداماتی را برای ساده کردن فرآیندهای نظارتی برای جذب مشاغل خارجی انجام داده است. اردن هم با شرکت‌های خارجی از طریق آژانس‌های ترویج سرمایه‌گذاری و سیاست‌های تجاری دوستانه ارتباط برقرار کرده و دولت برای ایجاد محیطی مساعد برای سرمایه‌گذاری خارجی، ارائه مشوق‌ها و حمایت از مشاغل برنامه‌ریزی کرده است. با ادامه فرایندهای جهانی‌شدن، تأثیر آن بر استراتژی‌های توسعه احتمالاً دستخوش دگرگونی‌های بیشتری خواهد شد. موفقیت این استراتژی‌ها به درک دقیق چشم‌انداز جهانی، حکمرانی مؤثر و توانایی انطباق با پویایی‌های اقتصادی در حال تغییر بستگی دارد. در این زمینه، مطالعات تطبیقی مداوم و نظارت بر تجربیات جوامع و دولت‌های مختلف، بینش‌های ارزشمندی را در مورد تعامل پیچیده بین جهانی‌شدن و توسعه ارائه می‌کند.

References

- Yasouri, M., & Momen, N. (2021). A Comparative Study of Iran's Position in the Islamic Countries of the Middle East in Terms of Economic Indicators of Human Development (2005-2018). *World Politics*, 10(2), 131-156. doi: 10.22124/wp.2021.17955.2650. [In Persian]
- Harati, M., & Zirakiheidari, A. (2018). The Curse of Resources and the Failure of the Developmental Government Pattern in Middle Eastern Oil Rich Countries . *World Politics*, 7(3), 263-289. doi: 10.22124/wp.2018.3236. [In Persian]

- Abid, M., Gheraia, Z., Abdelli, H., Sekrafi, H., & Diaw, A. (2022). COVID-19 pandemic and economic impacts in Arab countries: Challenges and policies. *Research in Globalization*, 5, 100103.
- Abugattas-Majluf, L. (2012). Jordan: Model reformer without upgrading? *Studies in Comparative International Development*, 47(2), 231-253.
- Al-Habaibeh, A., Moh'd, B. A.-h., Massoud, H., Nweke, O. B., Al Takrouri, M., & Badr, B. E. (2023). Solar Energy in Jordan: Investigating Challenges and Opportunities of Using Domestic Solar Energy Systems. *World Development Sustainability*, 100077.
- Al-Jabsheh, F., Al-Qudsi, S., & Hajeeh, M. A. (2021). Investment and Sustainable Economic Growth: Empirical Perspective on Kuwait's Dual Challenge During the COVID-19 Pandemic and Beyond. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 11(4), 41.
- Al-Kofahi, M., Alfawareh, F., Al-Okaily, A., Al-Sartawi, A., Al-Okaily, M., & Alqudah, H. (2024). The Impacts of COVID-19 on the Jordanian Economy: Evidence from the Middle East. In *Artificial Intelligence-Augmented Digital Twins: Transforming Industrial Operations for Innovation and Sustainability* (pp. 321-339). Springer.
- Al-Menais, W. (1998). The Geography of Kuwaiti Oil Transportation 1970-1980. *The Geographical Bulletin*, 40(2), 102.
- Al-Mulali, U., & Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy*, 84, 382-389.
- Al-Tabini, R., Ramirez, O. A., Phillips, R., & Ward, F. (2014). 19 Irrigation water conservation and market-based approaches. *Adaptation to Climate Change through Water Resources Management: Capacity, Equity and Sustainability*, 392.
- Ali, N., & Al Ganideh, S. F. (2020). Syrian refugees in Jordan: Burden or boon. *Research in World Economy*, 11(1), 180-194.
- Alrasheed, K. A., Albader, H. B., Khalafallah, A. M., Gerges, M., & Alkandari, F. A. (2023). Framework for PPP partnerselection in K-12 educational facility procurement. *Journal of Engineering Research*.
- Amour, P. O. (2018). The Arab Spring movement: The failed revolution. Preliminary theoretical and empirical deliberation. *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, 199-224.
- Barakat, S., & Skelton, J. (2014). The reconstruction of post-war Kuwait: a missed opportunity?
- Boresli, N. S., Alsaber, A., Al-husainan, O., Al-Sabah, M., Ullah, K., & Alkandari, A. (2023). A Mata-Analysis of The Corporate Governance Impact on Foreign Direct Investment in Kuwaiti Financial Sector.
- Carvalho, A., Youssef, J., Ghosn, J., Talih, L., Dunais, N., & El Gemayel, J. (2017). Kuwait in Transition: Towards a Post-Oil Economy. *Tri International Consulting Group*.
- epc. (2023). <https://epc.ae/en/details/featured/unpacking-growth-drivers-jordan-s-economic-modernization-vision-and-the-balance-between-reality-and-aspirations>.
- Essayad, M., Mishra, B., & Al-Titi, O. A. (2020). Dynamic panel estimation models and foreign direct investment in developing countries. *American Journal of Finance and Accounting*, 6(2), 119-134.
- Fandy, M. (2000). Information technology, trust, and social change in the Arab world. *The Middle East Journal*, 378-394.

- Friedman, J., & Friedman, K. E. (2013). Globalization as a discourse of hegemonic crisis: A global systemic analysis. *American Ethnologist*, 40(2), 244-257.
- GoJ. (2021). https://www.mop.gov.jo/ebv4.0/root_storage/en/eb_list_page/reform_matrix_-_progress_update_-_february_2021.pdf.
- Hameed, S., Quamar, M. M., & Kumaraswamy, P. (2022). Kuwait. In *Persian Gulf 2021-22: India's Relations with the Region* (pp. 207-251). Springer.
- Hasanen, M. M., Al-Kandari, A. A., & Al-Sharoufi, H. (2014). The role of English language and international media as agents of cultural globalisation and their impact on identity formation in Kuwait. *Globalisation, Societies and Education*, 12(4), 542-563.
- Heller, P. S., & Schiller, C. (1989). The fiscal impact of privatization, with some examples from Arab countries. *World Development*, 17(5), 757-767.
- Henry, C. (2003). A clash of globalizations: obstacles to development in the Middle East. (Development and Modernization). *Harvard International Review*, 25(1), 60-65.
- Henry, C. M., & Springborg, R. (2010). *Globalization and the Politics of Development in the Middle East* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- imf. (2023). <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/09/POV-Jordan-fiscal-ownership-mohamad-al-ississ>.
- Jawad, A. K. (2023). Foreign direct investment and its impact on Economic Growth the Case of study is Jordan from 1990 to 2017. *Iklil for Humanities Studies*, 4(1 ج 2).
- Kalaitzi, A. S., & Chamberlain, T. W. (2023). Manufactured exports, disaggregated imports and economic growth: the case of Kuwait. *Economic Change and Restructuring*, 56(2), 919-940.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2003). Governance in a globalizing world. In *Power and governance in a partially globalized world* (pp. 193-218). Routledge.
- KIA. (2018). <https://www.kia.gov.kw/wp-content/uploads/2018/10/KIA-IFSWF-CASE-STUDY-Presentation-18OCT2018-V2-1.pdf>.
- Kotz, D. M. (2002). Globalization and neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 14(2), 64-79.
- Lieber, R. J., & Weisberg, R. E. (2002). Globalization, culture, and identities in crisis. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 16, 273-296.
- Maharmah, M. H. (2023). Does The Foreign Direct Investment Affect Economic Growth in Jordan in Light of Commercial Openness. *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 8(5), 110.
- Metcalf, B. D., Murfin, T., Metcalfe, B., & Mimouni, F. (2011). Leadership, social development and political economy in the Middle East: An introduction. *Leadership development in the Middle East*, 1-60.
- Mina, W. (2023). Do labor markets and the social contract increase female youth unemployment in the GCC countries? *Middle East Development Journal*, 15(1), 130-150.
- Morales Ruvalcaba, D. (2020). The semiperipheral states in the twenty-first century: measuring the structural position of regional powers and secondary regional states. *International Studies*, 57(1), 20-50.
- Otman, K. (2021). Small and Medium Enterprises in the Middle East and North Africa Region. *International Journal of Business and Management*, 16(5), 12-21.
- Ottesen, A., Thom, D., Bhagat, R., & Mourdaa, R. (2023). Learning from the Future of Kuwait: Scenarios as a Learning Tool to Build Consensus for Actions Needed to Realize Vision 2035. *Sustainability*, 15(9), 7054.

- Oumar, S. B., & Sama, M. C. (2015). International dependency and the economic development of less advanced countries. *International Business Research*, 8(6), 117.
- Presler-Marshall, E., Oakley, E., Jones, N., Luckenbill, S., Alheiwidi, S., Baird, S., Amaireh, W., Ashareef, Q., Alabbadi, T., & Alshammari, F. (2023). Education in Jordan: Post-Covid opportunities and challenges for young people.
- Ramiah, V., Pereira, V., Dasgupta, B., Frino, A., & Pham, H. (2023). Banking and Financial Institutions in the Gulf Cooperation Council Region. *Doing Business in the Middle East: A Research-Based Practitioners' Guide*.
- Rana, W. (2015). Theory of complex interdependence: A comparative analysis of realist and neoliberal thoughts. *International journal of business and social science*, 6(2).
- Shani, G. (2003). The liberal project: globalization, modernity and identity. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 2, 37-57.
- Sheikh, A. M. (2020). Political and Economic Relations between United States of America and Jordan (1990-2019). *Journal of Humanities and Education Development (JHED)*, 2.
- Sick, G. (1998). The coming crisis in the Persian Gulf. *Washington Quarterly*, 21(2), 195-212.
- Spiess, A. (2008). Developing adaptive capacity for responding to environmental change in the Arab Gulf States: Uncertainties to linking ecosystem conservation, sustainable development and society in authoritarian rentier economies. *Global and Planetary Change*, 64(3-4), 244-252.
- Stetter, S. (2012). The Middle East and globalization: Encounters and horizons. In *The Middle East and Globalization: Encounters and Horizons* (pp. 1-17). Springer.
- van der Merwe, J., Dodd, N., van der Merwe, J., & Dodd, N. (2019). From Neoliberalism to Post-development: Development Theory's Decline and Redefinition. *The Political Economy of Underdevelopment in the Global South: The Government-Business-Media Complex*, 35-54.
- Wastnidge, E. (2019). Transnational identity claims, roles and strategic foreign policy narratives in the Middle East. *Global Discourse*, 9(4), 605-625.
- Yousef, T. M. (2004). Development, growth and policy reform in the Middle East and North Africa since 1950. *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 91-116.
- Zekos, G. I., & Zekos, G. I. (2021). E-Globalization and Digital Economy. *Economics and Law of Artificial Intelligence: Finance, Economic Impacts, Risk Management and Governance*, 13-6.
- Marwa A. Elsherif (2016), The impact of globalization on economic conditions: empirical evidence from MENA region, *IJBED*, Volume 04 Issue 1, 06 May 2016.
- C. Henry, R. Springborg (2001), Globalization and the Politics of Development in the Middle East: Conclusion, Published online by *Cambridge University Press*: 05 June 2012.
- Toby Dodge, R. Higgott (2002), Globalization and the Middle East: Islam, economy, society and politics, Vol. 24, No. 2 (Summer-Fall 2004), pp. 105-116.
- C. Henry (2003), The Clash of Globalizations in the Middle East, The clash of globalizations in the Middle East. *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(1), 3-16.
- M. Mustafa (2010), Tourism and Globalization in the Arab World, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 1 No. 1; October 2010.